

МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ИНСТИТУТИЙН ЭРХ, ҮҮРЭГ НӨЛӨӨЛЛИЙН ТҮҮХЭН ШИНЖИЛГЭЭ /1990-2020/

Г.ШИНЭБАЯР

УЛС ТӨР СУДЛААЧ

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАНГИЙН ТӨСӨЛ
2022 ОН

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

© Энэхүү бүтээлийг америкийн ард түмний дэмжлэгээс бүрдсэн АНУ-ын Олон улсын хөгжлийн агентлагийн тусламжтай, Бүгд найрамдахчуудын олон улсын хүрээлэн, Азийн сангийн хамтран хэрэгжүүлж буй “Залуучууд, эмэгтэйчүүдийн сонгууль, улс төрийн оролцоог идэвхжүүлэх нь” хөтөлбөрийн хүрээнд бүтээв.

Бүтээлд илэрхийлэгдсэн үзэл санаанууд нь уг бүтээлийн зохиогчдын үзэл санаа бөгөөд АНУ-ын Засгийн газар, эсхүл дээрх агентлаг, хүрээлэн, сангийн албан ёсны байр суурь биш болно.

АГУУЛГА

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ.....	3
ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ	4
ХҮСНЭГГИЙН ЖАГСААЛТ	4
ОРШИЛ.....	5
НЭГ. ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ИНСТИТУТИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ.....	6
ХОЁР. ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ИНСТИТУТИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН.....	13
ГУРАВ. ШҮҮХ ЗАСАГЛАЛ ДАХЬ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ОРОЛЦОО	16
ДӨРӨВ. ГАДААД БОДЛОГО ДАХЬ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ОРОЛЦОО	22
ТАВ. ДҮГНЭЛТ	28
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ	31
ХАВСРАЛТ	33

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

АН	Ардчилсан Нам
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
АСЕМ	Ази-Европын Уулзалт
БНЗ	Бүгд Найрамдах Засаг
БНУ	Бүгд Найрамдах Улс
БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
ЕАБХАБ	Европын Аюулгүй Байдал Хамтын Ажиллагааны Байгууллага
ЗХУ	Зөвлөлт Холбоот Улс
МАХН	Монгол Ардын Хувьсгалт Нам
НҮБ	Нэгдсэн үндэстний байгууллага
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
УДШ	Улсын Дээд Шүүх
УЕП	Улсын Ерөнхий Прокурор
УИХ	Улсын Их Хурал
ҮАБЗ	Үндэсний Аюулгүй Байдлын Зөвлөл
ҮХЦ	Үндсэн хуулийн цэц
ХБНГУ	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс
ШЕЗ	Шүүхийн Ерөнхий Зөвлөл
ШХАБ	Шанхайн Хамтын Ажиллагааны Байгууллага

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Шүүхийн хараат бус байдлын индекс (Judicial Independence (WEF) Index)

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1 Ерөнхийлөгчийн, парламентын болон холимог засаглалтай улсуудын төрийн байгуулалтын нэгдсэн харьцуулалт	8
Хүснэгт 2. УИХ, Засгийн газрын харилцааг парламент, Засгийн газрын харилцаанд эрх мэдэл төвлөрүүлэх болон хуваарилах хэлбэртэй харьцуулах нь	12
Хүснэгт 3 . Шүүх эрх мэдлийн үндсэн шинж болох шүүхийн бие даасан байдал болон шүүгчийн хараат бус байдлын үнэлгээ	33
Хүснэгт 4.....	34
Хүснэгт 5 Шүүх байгууллагын төсөв, цалин, ажиллах хүчний харьцуулал.....	35
Хүснэгт 6. Ерөнхийлөгчийн хууль санаачлах, хориг тавих эрх мэдэл, түүний хэрэгжилт	35

ОРШИЛ

Монгол Улс 1990 онд нэг намтай авторитар улс төрийн дэглэмээс олон намын тогтолцоотой, хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн, төрийн эрх мэдлийг хуваарилсан, чөлөөт, ардчилсан тогтолцоонд шилжсэн. 1992 оны Үндсэн хуулиар Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь засаглалын институтүүдийг эрх мэдлийн гурван салаа мөчирт хамааруулж хянал-тэнцлийг хангах суурь зарчимд тулгуурлан баталжээ. Ингэхдээ төрийн байгуулал дахь Ерөнхийлөгчийг сонгох арга хэлбэр, эрх мэдлийн хэм хэмжээг засаглалын хэлбэртэйгээ уялдуулан суулгаж өгөөгүй, зарим талаар тодорхой нарийвчлан тусгаагүйгээс Ерөнхийлөгч хэн байхаас шалтгаалан эрх мэдлийн хэлбэржилт нь ялгаатай байх, цаашлаад засаглалын институт хоорондын харилцаанд гажуудал үүсгэх ч эрсдэл бий болоод байна.

Энэхүү үүсэж болзошгүй засаглалын институт хоорондын хямралаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд 2019 оны арваннэгдүгээр сард Үндсэн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан. Энэхүү үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр засаглалын хяналт-тэнцлийг хангаж, Засгийн газрын тогтвортой байдал, парламентын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх чиглэлд бодит өөрчлөлтийг авчирсан гэж судлаачид үздэг. Мөн Үндсэн хуулийн нэмэлт өөрчлөлтөөр Ерөнхийлөгчийн институтийн эрх хэмжээнд ч зарим өөрчлөлт орсон байдаг. Тухайлбал, Ерөнхийлөгчөөр сонгогдох насыг 50, бүрэн эрхийн хугацааг зургаан жил болгож, нэг удаа улиран сонгогддог хуулийн зохицуулалттай байсныг зөвхөн нэг удаа сонгогдох болгон өөрчилсөн билээ. Үндсэн хууль анх батлагдсан 1992 оноос хойш, Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт албан ёсоор мөрдөгдөж эхэлсэн 2020 оны тавдугаар сар хүртэлх 28 жилийн хугацаанд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн албыг хашиж ирсэн хүмүүс хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийг хэрхэн ашиглаж ирсэн, Ерөнхийлөгчийн институтийн чиг үүрэг, нөлөөллийг задлан шинжлэх ажил чухлаар тавигдаж байна.

Иймд энэхүү өгүүлэлд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн үүрэг нөлөө хэрхэн хэлбэрждэг вэ? гэсэн асуултад шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хариулт өгөхийг зорилоо. Ингэхдээ:

- а) Ерөнхийлөгчид хэн сонгогдохоос хамааран хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийг харилцан адилгүй ашиглаж, улс төрийн нөлөөллөө тэлдэг.
- б) Ерөнхийлөгч төрийн институт болохын хувьд тухайн албанд хэн сонгогдохоос үл хамааран Ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл, үүрэг нөлөө нь ижил байдаг гэсэн хоорондоо эсрэгцсэн хоёр таамаглал дэвшүүлж, аль нь илүү үнэн болох талаар хариулт олоход энэхүү судалгааны ажлын зорилго оршино.

Судалгааны асуултад хариулахын тулд

1. Улс төрийн институтийн онолын үүднээс засаглалын ялгаатай хэлбэр дэх Ерөнхийлөгчийн институтийн эрх мэдэл, статусыг тодруулж, улмаар парламентын засаглал дахь Ерөнхийлөгчийн институтийн эрх мэдлийн оролцооны түвшнийг судалсны үндсэн дээр Монгол Улсын засаглалын хэлбэрт нарийвчилсан дүн шинжилгээ хийх,

2. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжоор Ерөнхийлөгчийн институтэд олгосон бүрэн эрхийг хууль эрх зүйн хүрээнд шинжлэн үзэх,
3. Дээрх бүрэн эрхээс шүүх салбар дахь Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг Ерөнхийлөгчөөр сонгогдож байсан ба одоо Ерөнхийлөгчийн албан тушаалд байгаа таван хүн тус бүрээр нарийвчлан шинжлэх,
4. Гадаад бодлогын салбар дахь эрх мэдэл ба түүний хэрэгжилтийг Ерөнхийлөгч тус бүрээр харьцуулан шинжилж, Ерөнхийлөгчийн институтийн чиг үүрэг, нөлөөлөлд үнэлэлт, дүгнэлт өгнө.

НЭГ. ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ИНСТИТУТИЙН ОНОЛ, АРГА ЗҮЙ

1.1 Засаглалын хэлбэр, төрөл

Ерөнхийлөгчийн институт нь засаглалын тогтолцоонд ямар байр суурь эзлэх, эрх мэдлийн хэмжээ ямар байх нь засаглалын хэлбэрээс шууд хамааралтай. Засаглалын хэлбэрийг ерөнхийд нь ангилбал ерөнхийлөгч (Presidential System)-ийн ба парламент (Parliamentary System)-ын гэсэн хоёр хэлбэр бий бөгөөд энэхүү хоёр хэлбэрийн сул талыг даван туулах, боловсронгуй болгох эрэл хайгуулын үр дүнд гурав дахь холимог хэлбэр буюу хагас ерөнхийлөгч (Semi-Presidential System)-ийн засаглалын хэлбэр үүссэн. Хагас ерөнхийлөгчийн тогтолцоо нь харьцангуй хожуу XX зууны хоёрдугаар хагасаас улс төрийн шинжлэх ухаанд орж ирсэн ба хагас ерөнхийлөгчийн тогтолцоо бүхий улс орнуудын тоо харьцангуй цөөн учир үндсэндээ засаглалын үндсэн хоёр системийн талаар эртнээс нааш олон арван судалгаа шинжилгээ хийгдсээр иржээ.

1748 оны Монтескью (Charles-Louis de Montesquieu) “Хуулийн амин сүнс”¹ (De l’Esprit des Lois) ба 1787-1788 оны Федералист² (The Federalist Papers)-д дурдсанаар XVIII зууны сүүл XIX зуунаас улс төрийн шинжлэх ухааны судалгааны гол объект нь засаглалын хэлбэрийн асуудал байв. Ийнхүү XX зууны эхэн хагасын улс төрийн шинжлэх ухаанд засаглалын хэлбэр нь улс төрийн институтийн онолын голлох объект болж, улмаар Америкийн Нэгдсэн Улс (АНУ)-ын ерөнхийлөгчийн засаглал ба Английн парламентын засаглалын асуудал нь институтийн онолын загвар болтлоо хөгжжээ.

Гэвч дэлхийн II дайны дараа улс төрийн шинжлэх ухаанд Бихевиорист хувьсгал (Behaviorist revolution) бий болж, судалгааны чиглэл улс төрийн институтээс улс төрийн үйл явц руу шилжив. Ийнхүү улс төрийн институтийн талаарх судалгаа буурсан ч өдгөө засаглалын ялгаатай систем дэх гүйцэтгэх засаглалын институтийн асуудал судалгааны төвд орж ирээд байна. Эксэкутив институционал онол (executive institutional theory)-д ерөнхийлөгчийн засаглал ба парламентын засаглалыг эсрэгцүүлэн судлахын оронд гүйцэтгэх засаглалын асуудалд анхаарч, гүйцэтгэх засаглалын сонгогдох арга хэлбэр,

¹Charles-Louis de Montesquieu, “The Spirit of Law”, 1748. “Төмөрхүлэг орч, “Хуулийн амин сүнс”, 2009.

²James Madison, “The Federalist Papers”, 1778.

огцруулах механизм гэсэн байр сууринаас системийн ялгааг тодруулах тал дээр түлхүү анхаарч байна³.

Харин засаглалын холимог хэлбэр болох хагас ерөнхийлөгчийн засаглалын талаарх судалгааны гол төлөөлөгч нь Дюверже (Maurice Duverger) болон Сартори (Giovanni Sartori) нар юм. Сартори хагас ерөнхийлөгчийн засаглалыг тодорхойлохдоо Төрийн тэргүүн (ерөнхийлөгч) нь бүх нийтийн сонгуулиар шууд болон шууд бус хэлбэрээр тогтсон хугацаагаар сонгогдох, Төрийн тэргүүн нь гүйцэтгэх засаглалыг Ерөнхий сайдтай хамтарч хэрэгжүүлэх гэсэн хоёрдмол эрх мэдлийн тогтолцоо гэжээ⁴. Сарторигийн тодорхойлолтоос үзвэл ерөнхийлөгчийн засаглалд шууд сонгуулиар ерөнхийлөгч сонгогддог бол хагас ерөнхийлөгчийн засаглалд шууд болон шууд бус сонгуулиар сонгогддог. Мөн хоёрдмол эрх мэдлийн тогтолцооны хувьд парламентыг тараах эрх болон хууль тогтоох эрх мэдэл дэх оролцооноос хамааран ерөнхийлөгчийн засаглал болон парламентын засаглал ялгаатай байна.

³ Тухайлбал, Thomas Poguntke and Paul Webb, "Presidentialization", 2005.

⁴ Sartori, 1996. Iwasaki Masahiro, "Comparative Politics", 2015, 191-192.

Хүснэгт 1 Ерөнхийлөгчийн, парламентын болон холимог засаглалтай улсуудын төрийн байгуулалтын нэгдсэн харьцуулалт

Өгөгдөл	Ерөнхийлөгчийн засаглалтай улс	Парламентын засаглалтай улс	Холимог засаглалтай улс
Ерөнхийлөгчийн эрх зүйн байдал	Төр, Засгийн тэргүүн	Төрийн тэргүүн	Төрийн тэргүүн
Ерөнхийлөгчийг сонгох журам, хугацаа	Бүх нийтийн сонгуулиар шууд ба шууд бус	Парламент, эсвэл сонгуулийн тусгай коллеги	Бүх нийтийн сонгуулиар
Ерөнхийлөгчөөр улиран сонгогдох боломжтой, эсэх	Тийм	Тийм	Тийм
Ерөнхийлөгч ажлаа парламентад хариуцан тайлагнадаг, эсэх	Үгүй	Үгүй	Үгүй
Ерөнхийлөгч парламентаас гаргасан шийдвэрт хориг тавьдаг, эсэх	Тийм	Тийм	Тийм
Ерөнхийлөгч хууль санаачлах эрхтэй, эсэх	Тийм	Тийм	Тийм
Ерөнхийлөгч парламентыг тараах бүрэн эрхтэй, эсэх	Үгүй	Тийм	Тийм
Парламент нь Засгийн газарт үл итгэх тухай шийдвэрт гаргах бүрэн эрхтэй, эсэх	Үгүй	Тийм	Тийм
Парламент нь Ерөнхийлөгчийг импичмент ⁵ -ийн журмаар улс төрийн хариуцлагад татах бүрэн эрхтэй, эсэх	Тийм	Тийм	Тийм
Засгийн газар аль субъектын өмнө ажлаа хариуцан тайлагнадаг	Ерөнхийлөгч	Парламент	Ерөнхийлөгч ба парламент
Засгийн газрын гишүүн нэгэн зэрэг парламентын гишүүн байх боломжтой, эсэх	Үгүй	Тийм	Үгүй
Ерөнхийлөгч Засгийн газрын ерөнхий сайдыг бүрдүүлэхэд оролцдог, эсэх	Ерөнхийлөгч байгуулна.	Парламентаас байгуулна (Ерөнхийлөгч оролцож болно)	Ерөнхийлөгч, парламент ижил тэгш оролцоно.
Ерөнхийлөгч Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүдийг огцруулахад оролцдог, эсэх	Ерөнхийлөгч голлох үүрэгтэй.	Парламент огцруулдаг.	Ерөнхийлөгч, парламент тэгш оролцоно.

Эх сурвалж: Удирдлагын Академи Монгол Улсын төрийн байгуулалтыг төгөлдөржүүлэх боломж, арга зам судалгааны тайлан УБ.,2011 он 34 дэх тал.

⁵ Итгэл үзүүлэх эсэх

1.2. Монгол Улсын засаглалын хэлбэрийг тойрсон маргаан

Монгол Улс засаглалын хувьд аль хэлбэрт хамаардаг болох, парламентын засаглал мөн, эсэх талаарх маргаан судлаачдын дунд өрнөдөг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн анхны хувилбар нь сонгодог парламентын хэлбэрээр бүтээгдсэн юм⁶. Гэвч хэлэлцүүлгийн явцад ардын депутат нарын дийлэнх олонхын саналаар Ерөнхийлөгчийн сонгогдох үйл явцыг парламентын гадна буюу ард түмнээс сонгогдох байдлаар баталж, Төрийн тэргүүнд нэлээд бүрэн эрхийг олгосон. Үүнтэй холбоотойгоор Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тогтоосон энэхүү тогтолцоог холимог буюу хагас ерөнхийлөгчийн засаглалын хэлбэр гэж олон судлаач үздэг. Тухайлбал, Ерөнхийлөгч нь ард түмний сонгуулиар мандатаа авдаг, хууль санаачлах болон хуульд дахин хэлэлцүүлэх хориг тавих, парламентын сонгуульд ялж, олонх болсон нам, эвслийн удирдлагуудтай зөвшилцөж, Ерөнхий сайдын нэрийг дэвшүүлж парламентад оруулах, Зэвсэгт хүчний ерөнхий командлагч болон Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийг тэргүүлэх, гадаад харилцаанд улсаа бүрэн эрхтэй төлөөлөх, шүүгчдийг томилох эрхтэй зэрэг ерөнхийлөгчийн засаглалтай улсын гол шинжтэй давхцуулан хэрэглэхээр тогтоосон нь Монгол Улсыг цэвэр парламентын биш, ерөнхийлөгчийн ч биш холимог засаглалтай өвөрмөц төрийн удирдлагын хэлбэртэй болгожээ⁷. Мөн Японы улс төр судлаач Юко Касуя “Ази дахь Ерөнхийлөгчийн харьцуулсан судлал” (粕谷祐子, “アジアにおける大統領の比較政治学” 2010) судалгаандаа Афганистан, Индонези, Солонгос, Кыргызстан, Шри-Ланка, Тайвань, Филиппин, Зүүн Тимор, Монгол гэсэн есөн орны Ерөнхийлөгчийн эрх мэдлийг Мэйнвэрин, Шугарт (Mainwaring and Shugart) нарын Латин Америк дахь ерөнхийлөгчийн засаглалын харьцуулсан судалгаанд ашигласан “Үндсэн хуулиар олгосон Ерөнхийлөгчийн хууль тогтоох эрх мэдэлд хамаарах бүрэн эрх” ба “улс төрийн намын хамаарал” гэсэн хоёр хэмжигдэхүүнийг ашиглан судалсан ба энэхүү судалгаанд Монгол Улсыг хагас ерөнхийлөгчийн засаглалтай улс хэмээн дүгнэсэн байна⁸.

Ийнхүү Ерөнхийлөгчийг сонгох хэлбэр болон Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээс үүдэлтэйгээр хагас ерөнхийлөгчийн засаглалтай улс хэмээн дүгнэх явдал дотоодын энэ чиглэлээр мэргэшсэн судлаачдын бичиж туурвисан бүтээл, тухайлбал, Үндсэн хуулийн тайлбар болон гадны судлаачдын судалгаанд дурдагдсаныг харж болно.

Гэвч Үндсэн хуулийн хэлэлцүүлгийн явцад Ерөнхийлөгчийг хэн сонгох нь өөрчлөгдсөн ч хаанаас гарч буй гэдэг утгыг тодруулбал ямар хүрэнээс Ерөнхийлөгчийг гаргаж буй нь Үндсэн хуулийн 31 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар Улсын Их Хурал (УИХ)-д суудал бүхий нам... Ерөнхийлөгчид тус бүр нэг хүний нэр дэвшүүлнэ, мөн 35 дугаар зүйлийн 1-д Ерөнхийлөгч УИХ-д ажлаа хариуцна гэж томьёолсноор УИХ-аас буюу парламентаас гэх агуулга нь хадгалагдан үлдсэн байдаг. Түүнчлэн Үндсэн хуулийн 37 дугаар зүйлийн зохицуулалт ч мөн адил дээрх үзэл баримтлалын үүднээс буюу

⁶ Б. Чимид, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар \хамтын бүтээл\”, “Төр, нам, эрх зүйн шинэтгэлийн эгзэгтэй асуудал” \нэгдүгээр дэвтэр\, 2008, 133 дахь тал.

⁷ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар \хамтын бүтээл\, 2009, 13 дахь тал.

⁸ Юко Касуя, “Ази дахь Ерөнхийлөгчийн харьцуулсан судлал”, 2010, 8 дахь тал. 粕谷祐子“アジアにおける大統領の比較政治学”、ミネルヴァ書房、2010年、8頁。

Ерөнхийлөгчийн эзгүйд УИХ-ын дарга Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхээр зохицуулсан байна. Энэ утгаараа Монгол Улсыг парламентын засаглалтай гэдэгтэй дийлэнх судлаач санал нэгддэг⁹.

1.3. Монгол Улсын парламентын засаглалын асуудал

Парламентын засаглал дахь Ерөнхийлөгчийн институтийн эрх мэдлийн хэмжээ, засаглалын хуваарилалт, эрх мэдлийн хяналт тэнцлээс хамаараад парламентын засаглалын ялгаатай хэлбэрүүд бий болох, цаашлаад засаглалын хэлбэрийн асуудал ч өөрчлөгдөх боломжтой юм. Парламентын засаглал дахь ялгаатай хэлбэрийн тухайд Аренд Лийпхарт (Arend Lijphart)-ын олонхын ардчилал (majoritarian model of democracy) ба зөвшилцлийн ардчилал (consensus model of democracy) хэмээх ардчиллын хоёр загварыг дурдаж болно¹⁰. Үүнийг парламентын засаглалын хэлбэрт буулгавал эрх мэдлийг төвлөрүүлсэн олонхын загвар ба эрх мэдлийг хуваарилсан зөвшилцлийн загвар хэмээн ангилдаг. Дээрх ялгаатай загвар дахь Ерөнхийлөгчийн институтийн оролцоо, эрх мэдэл хэрхэн, ямар байдлаар хэрэгждэг болохыг шинжилье.

Эрх мэдлийн хяналт-тэнцэл дэх Төрийн тэргүүний оролцоог ерөнхийд нь хоёр хуваадаг¹¹.

1. Гүйцэтгэх эрх мэдлийг байгуулах буюу толгойлох. Дээр дурдсанчлан Засгийн газрыг Ерөнхийлөгчөөс үү, эсвэл парламентаас байгуулах уу гэдгээс хамаарч ерөнхийлөгчийн ба парламентын засаглалтай хэмээн ангилдаг. Харин энэ асуудал нь парламентын засаглалтай үед анх эрх мэдэл хуваарилах онолын эх загвар болж байсан Англи мэт хаант засагтай улсын тухайд гэвэл онцлогтой юм. Хэдийгээр де факто парламентаас Ерөнхий сайдыг сонгож байгаа боловч де юре хаан биечлэн гүйцэтгэх эрх мэдлийг тэргүүлж, Засгийн газраа байгуулдаг.
2. Гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагыг парламентаас байгуулах явцад парламент Засгийн газрын харилцаанд зуучлагч болж оролцох. Төрийн тэргүүн ийн оролцсоноор парламент, Засгийн газар хоёрын харилцааг эрх мэдлийн хувьд харилцан бие даасан, хяналт тэнцэлтэй ажиллах улс төрийн баталгааг бүрдүүлж өгдөг байна.

Нэгд заасан эрх мэдлийг төвлөрүүлсэн тохиолдлын төлөөлөл болгон Британи Улсын Төрийн тэргүүн, хоёрт заасан эрх мэдлийг хуваарилсан тохиолдлын төлөөлөл болгон Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс (ХБНГУ)-ын Төрийн тэргүүний институтийг шинжлэн үзье.

Парламентын засаглалтай улсуудад эрх мэдлийн хяналт тэнцлийг хангахад гүйцэтгэх Төрийн тэргүүний үүрэг ижил боловч хаант болон бүгд найрамдах засаг

⁹Монгол Улсын Засгийн Газрын Хэрэгүүдэлэгч агентлаг Удирдлагын Академи “Монгол Улсын төрийн байгуулалтыг төгөлдөржүүлэх боломж, арга зам” судалгааны тайлан 2011, 54 дэх тал.

¹⁰Arend Lijphart “Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries”.

Д.Ганбат орч, “Ардчиллын хэв загвар”, 2007.

¹¹О.Маашбат “Үндсэн Хууль: улстөр-эрхзүй, хяналт-тэнцэл”, 2015, 88-89 дэх тал.

(БНЗ)-тай, эсэхээс шалтгаалан зохицуулалтын хувьд зарим нэг ялгаатай байдал илэрдэг¹².

Хаант засагтай улсын Үндсэн хуулийн зохицуулалтыг үзвэл хаан Ерөнхий сайдыг шууд томилж, Засгийн газрыг байгуулдаг мэт харагдах боловч бодит хэрэг дээрээ улс төрийн хүчний хооронд зуучлагч болдог эрх зүйн заншлыг дагадаг. Өөрөөр хэлбэл, хаант засаг бүхий парламентын засаглалтай улсад Засгийн газрыг де факто парламентаас байгуулдаг. Иймд Европын хаант улсуудыг харьцуулсан засаг судлалд ямагт парламентын засаглалтай орны жишээ болгон бичдэг.

Эдгээр хаант засагтай улсын Засгийн газраа байгуулах журмыг Британийн буюу Вестминстрийн загвартай харьцуулбал Засгийн газраа байгуулах огцруулах журам нь эрх зүйн заншил дээр тулгуурладгаараа төстэй боловч зарчмын хувьд сонгуулийн систем (дийлэнх олонхын ба хувь тэнцүүлсэн систем)-ийн ялгаанаас үүсэх хууль тогтоох болон гүйцэтгэх эрх мэдлийн харилцаанд томоохон ялгаа гардаг¹³. Нөгөө талаас парламентын бүгд найрамдах улсын хувьд дараах онцлог шинжүүдтэй. Үүнд:

Нэг. Парламентын бүгд найрамдах улсын Төрийн тэргүүн нь гүйцэтгэх эрх мэдлийг хууль тогтоох эрх мэдлээс хамгаалахад оршино. Тухайлбал, ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 63 дугаар зүйлд:

1. Бундесканцлерыг Бундест Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Бундестаг хэлэлцүүлэггүй сонгоно.
2. Бундестагийн нийт гишүүний олонхын санал авсан бол сонгогдоно. Сонгогдсон этгээдийг Бундес Ерөнхийлөгч томилно гэж заасан байна.

Хоёр. Парламентын бүгд найрамдах улсын Ерөнхийлөгч нь парламент, засгийн газар хоорондын харилцаанд зуучлагч болохын хувьд Засгийн газрыг огцруулах асуудалд мөн л хүчтэй оролцдог. Мөн Төрийн тэргүүний парламентын улс төрийн нөлөөг хязгаарлах бүрэн эрхийн баталгаа бол парламентыг тараах эрх юм. ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 68 дугаар зүйлд:

1. Бундесканцлерын оруулсан итгэл үзүүлэх, эсэх асуудлыг Бундестагийн гишүүдийн олонхын санал авч чадаагүй бол Бундес Ерөнхийлөгч Бундесканцлерын 21 хоногийн дотор Бундестагийг тараана гэж заажээ.

Гурав. Парламентын засаглалтай улсад Ерөнхийлөгчийг парламент /эсхүл сонгогчдын тусгай коллегий/-аас сонгодог хэмээн онцолдог боловч Ерөнхийлөгчийг парламентын олонхоос ангид байлгах, мөн парламент, засгийн газар хоорондын харилцаанд улс төрийн алагчлалгүй харьцах гол үндсийг бүрдүүлэхийн тулд нэг удаагийн онцгой хурал байгуулах явдал түгээмэл байна. Тухайлбал, ХБНГУ-ын Үндсэн хуульд Бундестагийн гишүүд түүнтэй ижил тооны муж улс бүрээс хувь тэнцүүлэх зарчмаар сонгосон ардын төлөөлөгчдөөс бүрдсэн Бундес чуулганаас сонгохоор тусгажээ.

¹²Мөн тэнд 90-91 дэх тал.

¹³Мөн тэнд 96-97 дэх тал.

Ерөнхийлөгчийн эрх мэдэл, засаглалын институтэд эзлэх байр сууринаас авч үзвэл Монгол Улсын хувьд дээрх парламентын засаглалын хэлбэрүүдийн алинд нь хамаарах, эсвэл гуравдагч шинэ хэлбэрт хамаарах уу, хэрэв тийм бол Монгол Улстай ижил төстэй улс төрийн тогтолцоотой ямар улс байна вэ? гэсэн асуудлыг авч үзье.

Хүснэгт 2. УИХ, Засгийн газрын харилцааг парламент, Засгийн газрын харилцаанд эрх мэдэл төвлөрүүлэх болон хуваарилах хэлбэртэй харьцуулах нь

Парламент, засгийн харилцаа	Эрх мэдэл төвлөрүүлэх систем	Эрх мэдэл хуваарилах систем	УИХ, Засгийн газрын харилцаа
Засгийн газрыг байгуулах, огцруулах журам	Ялсан нам Засгийн газраа шууд байгуулна.	Парламентад суудалтай намуудын зөвшилд үндэслэн Засгийн газрыг байгуулдаг: мөнхүү зөвшилд үндэслэн Засгийн газрыг огцруулна. Огцруулахдаа парламент тарах эрсдэл хүлээдэг.	Ялсан нам Засгийн газраа шууд байгуулах эрхтэй. Ерөнхийлөгч УИХ-д олонхын суудал авсан намтай, аль ч нам олонхын суудал аваагүй бол УИХ-д суудал авсан намуудтай зөвшилцөн нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох санал, түүнчлэн Засгийн газрыг огцруулах саналыг УИХ-д оруулна.
Сонгуулийн систем	Дийлэнх олонхын	Хувь тэнцүүлсэн	Дийлэнх олонхын систем.
Намын систем	Хоёр намын	Олон намын	Хоёр намын
Үр дүн	Нэг хүний гарт <ul style="list-style-type: none"> ● Ялсан намын удирдлага ● Парламентын олонхоор дамжин хууль тогтоох эрх мэдэл <p>Ерөнхий сайдын албан тушаалаар дамжин гүйцэтгэх эрх мэдэл</p>	Аль нэг нам санаачилгаараа Засгийн газрыг огцруулах, байгуулах явдал гарахгүй. Огцруулах асуудал хөндөх болгондоо парламент тарах эрсдэл хүлээдэг тул байн байн итгэл үзүүлэх асуудал тавьж, гүйцэтгэх эрх мэдлийн тогтвортой байдлыг эвдэж чадахгүй болдог.	Нэг хүний гарт <ul style="list-style-type: none"> ● Ялсан намын удирдлага ● Парламентын олонхоор дамжин хууль тогтох эрх мэдэл ● Ерөнхий сайдын албан тушаалаар дамжин гүйцэтгэх <p>Хэрэв аль ч нам үнэмлэхүй олонхын суудал авч чадаагүй, парламентын нам тогтвортой суурь хэлцэлд орж чадахгүй бол Засгийн газар тогтворгүй болдог.</p>

Эх сурвалж: О.Машбат, Үндсэн Хууль: улс төр-эрх зүй, хянал-тэнцэл, УБ.,2015, 141дэх тал.

Ийнхүү эрх мэдлийн хяналт тэнцлийн үүднээс үзвэл Монгол Улсын улс төрийн тогтолцоо нь эрх мэдлийг төвлөрүүлсэн буюу Вестминстерийн тогтолцоонд илүү хамаарч байгааг судлаач О.Машбат онцолсон байна.

Төрийн тогтолцоо нь нэгдмэл байгууламжтай, парламентын засаглалтай, нэг танхимтай, мөн Ерөнхийлөгчийн эрх үүрэг, оролцоотой хэмээх манай төрийн байгууламжтай ижил шалгуураар нарийвчлан үзэхэд 11 улс (Болгар, Исланд,

Кыргызстан, Македон, Сингапур, Серби, Словак, Турк, Финланд, Хорват, Чрна Гора)-д ийм туршлага байна. Гэхдээ эдгээр улсад Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрх, сонгуулийн хэлбэр, Ерөнхийлөгчид нэр дэвшүүлэх, томилох, огцруулах үндэслэлүүд нь манайхаас нэлээд ялгаатай харилцан адилгүй байна¹⁴.

Дэлхийн улс орнуудад Төрийн тэргүүний байр суурийн хувьд дараах нийтлэг жишиг байна.

- Гүйцэтгэх эрх мэдлийг тэргүүлэн хэрэгжүүлдэг төрийн болон Засгийн газрын тэргүүний статустай улс буюу ерөнхийлөгчийн засаглалтай улс (АНУ)
- Парламентын баталсан хуулийг хүлээн зөвшөөрч гарын үсэг зурж батламжилдаг буюу хууль тогтоох эрх мэдлийн бүрэлдэхүүний статустай улс (Энэтхэг улс)
- Үндсэн хуульд зөвхөн Төрийн тэргүүний статустай улс (ХБНГУ)
- Төрийн бусад байгууллагад харилцан нөлөөлөх зохицуулах эрх зүйн чадамжтай засгийн арбитрчийн статустай буюу хагас ерөнхийлөгчийн засаглалтай улс (Франц) хэмээн ялгаатай хуульчилсан байна¹⁵.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн статусыг эрх мэдлийн тогтолцоонд ямар чиг үүрэгтэй, аль салаа мөчирт хамаарах асуудлаар ихэнх судлаач гүйцэтгэх засаглалын хүрээнд хамруулан үзэж байна¹⁶. Тэгвэл Монгол Улсын Ерөнхийлөгч гүйцэтгэх засаглалын хүрээнд хамаарахын зэрэгцээ ямар эрх мэдлийг эзэмшин хэрэгжүүлдэг болохыг дараагийн хэсэгт дэлгэрүүлэн авч үзье.

ХОЁР. ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ИНСТИТУТИЙН ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН

Анхдугаар Үндсэн хууль батлагдсанаас хойш 1990 оны Үндсэн хуульд орсон нэмэлтээр Төрийн тэргүүний албан тушаалыг сэргээж, 1992 оны Үндсэн Хуулиар баталгаажуулсан билээ. Ийнхүү шинэ Үндсэн хуулийн заалтын дагуу засаглалын институтүүд бүрэлдэн тогтож, ялангуяа Ерөнхийлөгч буюу Төрийн тэргүүний байр суурийг баталгаажуулснаар засаглалын бүтцэд Ерөнхийлөгчийн институт хэмээх нэгэн шинэ бүрэлдэхүүн бий болж, төлөвшиж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд Ерөнхийлөгчийн эрхийг бүрэн эрх, тодорхой бүрэн эрх гэсэн нэр томъёогоор хуульчилсан байдаг. Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхэд үндсэн хуулийн 33 дугаар зүйлийн 1-д заасан эрхүүд багтах ба энэ хүрээнд нийцүүлэн зарлиг гаргана.

Мөн 33 дугаар зүйлийн 4-т зааснаар Ерөнхийлөгчид тодорхой бүрэн эрхийг зөвхөн хуулиар олгоно хэмээн заажээ. Эндээс Ерөнхийлөгчийн үндсэн бүрэн эрх ба

¹⁴Konrad Adenauer Stiftung, Монгол Улсын Их Сургууль, “Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь засаглалын институтийн талаарх судалгаа”, 2018, 30 дахь тал.

¹⁵Мөн тэнд, 30 дахь тал.

¹⁶Энэ нь шинэ Үндсэн хуулийн анхны үзэл санаагаар баталгааждаг.

тодорхой бүрэн эрхийн нийлбэр нь түүний бүрэн эрх болно гэсэн ойлголт гарч ирж байна. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн эрхийг хуульд дараах байдлаар тусгажээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 33 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар Ерөнхийлөгч дараах үндсэн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ:

1. УИХ-ын баталсан хууль, бусад шийдвэрт бүхэлд нь буюу зарим хэсэгт нь хориг тавих. Ерөнхийлөгчийн тавьсан хоригийг УИХ-аар хэлэлцэж, чуулганд оролцсон нийт гишүүний гуравны хоёр нь хүлээж аваагүй бол уг хууль, шийдвэр хүчин төгөлдөр хэвээр үлдэнэ.
2. Өөрийн бүрэн эрхэд хамаарах асуудлаар Засгийн газарт чиглэл өгөх. Энэ талаар Ерөнхийлөгч зарлиг гаргавал түүнд Ерөнхий сайд гарын үсэг зурснаар хүчин төгөлдөр болно.
3. Гадаад харилцаанд улсаа бүрэн эрхтэй төлөөлж, УИХ-тай зөвшилцөн Монгол Улсын нэрийн өмнөөс олон улсын гэрээ байгуулах.
4. Монгол Улсаас гадаад улсад суух бүрэн эрхт төлөөлөгчийн газрын тэргүүнийг УИХ-тай зөвшилцөн томилох буюу эгүүлэн татах.
5. Монгол Улсад суух гадаад улсын бүрэн эрхт төлөөлөгчийн газрын тэргүүний итгэмжлэх, эгүүлэн татах жуух бичгийг хүлээн авах.
6. Улсын цол, цэргийн дээд цол хүртээх, одон, медалиар шагнах.
7. Уучлал үзүүлэх.
8. Монгол Улсын харьяат болох, харьяатаас гарах, тус улсад орогнох эрх олгох асуудлыг шийдвэрлэх.
9. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөл(ҮАБЗ)-ийг тэргүүлэх.
10. Бүх нийтийн буюу хэсэгчилсэн цэргийн дайчилгаа зарлах.
11. Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэгт заасан онцгой нөхцөл бий болбол УИХ-ын чуулганы чөлөөт цагт, хойшлуулшгүй тохиолдолд улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь онц болон дайны байдал зарлах, түүнчлэн цэрэг хөдөлгөх захирамж өгөх. Онц байдал, дайны байдал зарласан Ерөнхийлөгчийн зарлигийг УИХ уг зарлиг гарснаас хойш долоо хоногийн дотор хэлэлцэж батлах буюу хүчингүй болгоно. Хэрэв УИХ шийдвэр гаргаагүй бол уг зарлиг хүчингүй болно.

33 дугаар зүйлийн 2. Ерөнхийлөгч Монгол Улсын Зэвсэгт хүчний ерөнхий командлагч байна.

Мөн Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлд:

1. УИХ-ын анхдугаар чуулганыг товлон зарлах буюу улс орны чанартай хойшлуулшгүй чухал асуудлыг хэлэлцүүлэхээр УИХ-ын ээлжит бус чуулган хуралдуулахыг санаачилна. Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар ээлжит бус чуулган хуралдах бол УИХ-ын дарга Ерөнхийлөгчтэй тохиролцсон хугацаанд чуулганыг товлон зарлана.
2. УИХ-д олонх суудал авсан нам, эвслээс нэр дэвшүүлсэн хүнийг; аль ч нам, эвсэл олонхын суудал аваагүй бол хамгийн олон суудал авсан нам, эвсэл бусад нам, эвсэлтэй зөвшилцөн олонхыг бүрдүүлж нэр дэвшүүлсэн хүнийг; бусад тохиолдолд

УИХ-д суудал авсан нам, эвсэл зөвшилцөн олонхыг бүрдүүлж нэр дэвшүүлсэн хүнийг Ерөнхий сайдаар томилох саналыг Ерөнхийлөгч тав хоногийн дотор УИХ-д оруулна.

3. Монгол Улсын Ерөнхий сайдыг томилох тухай саналыг УИХ-д өргөн мэдүүлснээс хойш 45 хоногийн дотор УИХ хэлэлцэн шийдвэрлэж чадаагүй бол Монгол Улсын Ерөнхийлөгч УИХ-ыг тараах тухай шийдвэр гаргана. Ерөнхийлөгч УИХ-ыг тараах бол зарлиг гаргана.
4. Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн, түүнд өөрчлөлт оруулах тухай Ерөнхий сайдаас тавьсан саналын талаар түүнтэй зөвшилцөнө. Засгийн газрын гишүүнийг томилох, чөлөөлөх, огцруулах талаар Ерөнхий сайдаас ирүүлсэн саналтай танилцана.
5. УИХ-ын чуулганд өөрийн тааллаар оролцон улс орны дотоод, гадаад байдлын нэн чухал асуудлаар мэдээлж, төрийн бодлогын аливаа асуудлаар УИХ-д саналаа оруулна.
6. Хууль санаачлах бүрэн эрхийнхээ дагуу боловсруулсан хуулийн болон түүнтэй холбогдох шийдвэрийн төслийг хууль тогтоомжид заасны дагуу УИХ-ын даргад өргөн мэдүүлнэ.
7. Ард нийтийн санал асуулга явуулах саналыг хууль тогтоомжид заасны дагуу УИХ-д оруулна.
8. Бүх шатны шүүгчийг хуульд заасны дагуу томилно.
9. Улсын ерөнхий прокурор (УЕП), түүний орлогч нарыг томилох тухай саналаа УИХ-д оруулна. УИХ уг саналаас татгалзсан бол өөр хүнийг санал болгоно.
10. Шүүхийн ерөнхий зөвлөл (ШЕЗ)-ийн дарга, гишүүдийг хуульд заасны дагуу томилж, чөлөөлнө.

Ийнхүү Ерөнхийлөгч Үндсэн хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад хуулиар олгосон нийт 70 орчим эрх эдэлж байгааг тэмдэглэсэн байна¹⁷.

Эдгээр бүрэн эрхийг Ерөнхийлөгчийн тухай хуульд нэгдүгээрт, төрийн байгуулал улс төрийн удирдлагын талаарх бүрэн эрх /хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдэлтэй хамаарах бүрэн эрх/, хоёрдугаарт, үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, улсыг батлан хамгаалах талаарх бүрэн эрх, гуравдугаарт, гадаад харилцааны талаарх бүрэн эрх, дөрөвдүгээрт, бусад бүрэн эрх хэмээн ангилан тусгажээ.

Мөн судлаач Ж.Төртогтох Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг дараах таван хэсэгт хуваан авч үзэж болно гэжээ¹⁸. Үүнд: нэгдүгээрт, Ерөнхийлөгчийн хууль санаачлахтай холбоотой бүрэн эрх /УИХ-аас баталсан хууль, бусад шийдвэрт бүхэлд нь буюу хэсэгчилсэн хориг тавих/, хоёрдугаарт, Засгийн газарт чиглэл өгөх, гадаад харилцаанд

¹⁷Konrad Adenauer Stiftung, Монгол Улсын Их Сургууль, “Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь засаглалын институтын талаарх судалгаа”, 2018, 39 дахь тал.

¹⁸Монгол HD телевизийн “Нүүдэл-Шийдэл” нэвтрүүлэг “Монгол Улсад Ерөнхийлөгчийн засаглал хэрэгтэй юу?” 2015 Оны 01 сарын 26 өдрийн хэлэлцүүлэг.

улсаа бүрэн эрхтэй төлөөлөхтэй холбоотой бүрэн эрх, гуравдугаарт, бүх шатны шүүгчдийг томилохтой холбоотой бүрэн эрх (шүүх эрх мэдэлтэй холбоотой Ерөнхийлөгчийн эрх), дөрөвдүгээрт, Зэвсэгт хүчний ерөнхий командлагч бөгөөд ҮАБЗ-ийг тэргүүлэхтэй холбоотой бүрэн эрх, тавдугаарт, онц болон дайны байдал зарлахтай холбоотой бүрэн эрх багтана.

Тэгвэл энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд хуулиар олгогдсон дээрх багц бүрэн эрхээс шүүх эрх мэдлийн салбар болон гадаад бодлого дахь оролцооны талаар Ерөнхийлөгчөөр сонгогдон ажиллаж байсан, одоо ажиллаж буй таван хүн тус бүрээр дараа, дараагийн хэсэгт дэлгэрэнгүй авч үзэх болно.

ГУРАВ. ШҮҮХ ЗАСАГЛАЛ ДАХЬ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ОРОЛЦОО

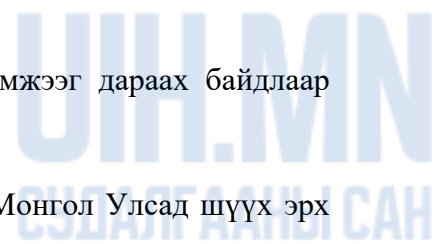
Шүүхийн тогтолцооны талаарх асуудал нь улс төрийн шинжлэх ухааны судлагдахуунд төдийлөн хамаарахгүй орхигдсоор иржээ. Гэвч эрх мэдэл хуваарилах онолын үүднээс авч үзвэл эрх мэдлийн гурван салаа мөчрийн нэг бөгөөд улс төрийн институт хоорондын харилцаанд томоохон үүрэгтэй юм. Улс төрийн системийн байр сууринаас шүүхийн тогтолцоог авч үзвэл дараах хоёр хэмжүүр чухал үүрэгтэй. *Нэгдүгээрт*, хуульд заасан эрх мэдлийн хэмжээ, *хоёрдугаарт*, шүүхийн байгууллагын бие даасан байдал юм.

Хуульд заасан эрх мэдлийн хэмжээ нь Үндсэн хууль зөрчсөн, эсэх талаарх дүгнэлт гаргах асуудалд голлон анхаардаг бол шүүхийн бие даасан байдлын тухайд байгууллагын зохион байгуулалт (төсөв хэрхэн шийдэгддэг, шүүхийн тогтолцооны хэмжээ, боловсон хүчний тоо гэх мэт) болон боловсон хүчний зохион байгуулалт (шүүгчийг хэн томилдог, хэний өмнө хариуцлага хүлээх гэх мэт) гэсэн хоёр хэсэгт хувааж авч үздэг.

Хуульд заасан эрх мэдлийн хэмжээ болон шүүхийн бие даасан байдал гэсэн хоёр хэмжүүрээр Монгол Улсын шүүх эрх мэдлийг шинжилж, дээрх чиглэлд Ерөнхийлөгч тус бүрийн хийж хэрэгжүүлсэн ажлыг авч үзье.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд шүүх эрх мэдлийн хэмжээг дараах байдлаар тусгажээ:

- Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 47 дугаар зүйлийн 1. Монгол Улсад шүүх эрх мэдлийг гагцхүү шүүх хэрэгжүүлнэ.
- 48 дугаар зүйлийн 2. Шүүхийн зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно.
- 51 дүгээр зүйлийн 2. ШЕЗ-өөс Улсын дээд шүүх (УДШ)-ийн шүүгчдийг УИХ-д танилцуулснаар, бусад шүүхийн шүүгчдийг ШЕЗ-ийн санал болгосноор тус тус Ерөнхийлөгч томилно. Ерөнхий шүүгчийг УДШ-ийн санал болгосноор гишүүдийнх нь дотроос зургаан жилийн хугацаагаар Ерөнхийлөгч томилно.
- 56 дүгээр зүйлийн 2. УЕП, түүний орлогч нарыг УИХ-тай зөвшилцөн Ерөнхийлөгч зургаан жилийн хугацаагаар томилно.

- 65 дүгээр зүйлийн 1. Үндсэн хуулийн цэц (ҮХЦ) есөн гишүүнээс бүрдэнэ. Тэдгээрийн гурвыг УИХ, гурвыг Ерөнхийлөгч, гурвыг УДШ-ийн санал болгосноор УИХ зургаан жилийн хугацаагаар томилно.

Шүүхийн хараат бус байдлыг хангах талаар Үндсэн хуулийн 49 дүгээр зүйлийн 2-т: “Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, УИХ-ын ба Засгийн газрын гишүүн, төр, нам, олон нийтийн бусад байгууллагын албан тушаалтан, иргэн хэн боловч шүүгчээс шүүн таслах үүргээ хэрэгжүүлэхэд хөндлөнгөөс оролцож болохгүй” гэж заажээ.

Ерөнхийлөгч П.Очирбат

Зорилт: Ерөнхийлөгч П.Очирбат бүрэн эрхийн хугацааныхаа үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийн 1 дэх хэсгийн “Монгол Улсад ардчилсан шинэчлэл үргэлжилж өрнөх эрх зүйн баталгаа болсон Үндсэн хуулиа дээдлэн хамгаалж хэрэгжүүлнэ” гэсэн бүлэгт шүүх байгууллагын ажлыг сайжруулах, ажиллах орчныг хангах, боловсон хүчнийг бэлтгэх талаар тусгажээ¹⁹.

Хэрэгжилт: 1993 он бол Монгол Улсын хувьд ардчилсан нийгмийн шаардлагад нийцсэн шүүхийн тогтолцоог бий болгох чухал үе байсан ба тухайн үеийн хамгийн чухал алхам нь 1993 онд шүүх эрх мэдлийн байгууллага, ШЕЗ-ийн бүтэц, зохион байгуулалтыг тодорхойлсон Шүүхийн тухай хуулийг баталсан явдал байв. Харин Ерөнхийлөгч П.Очирбатын тухайд шүүх эрх мэдлийн салбарт хийсэн ажлаа дараах байдлаар тайландаа тусгажээ²⁰. Үүнд:

1. Шүүхийн байгууллагын ажлыг сайжруулахтай холбогдуулан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Шүүхийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, шүүхийн бие даасан, шүүгчдийн хараат бус байдал, ажиллах нөхцөл баталгааг сайжруулах асуудлаар УИХ-д илгээлт гаргасны дагуу тавьсан саналуудыг холбогдох хуульд тусгажээ.
2. УИХ-ын чуулган, Шүүгчдийн улсын зөвлөгөөн, УДШ, прокурорын байгууллагын удирдах ажилтнуудтай хийсэн уулзалтын үеэр үг хэлж, хуулийн байгууллагын ажиллах нөхцөл, ажиллагсдын цалин хангамж, материаллаг баазыг бэхжүүлэх, байраар хангах, хуульчдыг бэлдэх, давтан сургах, мэргэжлийг нь дээшлүүлэх шүүхийн байгууллагын ажлыг сайжруулах, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах, УДШ-д ажил сайжруулах арга хэмжээ авах, Засгийн газарт хорих байгууллагуудад хууль биелүүлэх, хяналт харуул хамгаалалтын ажлыг сайжруулах, архидан согтуурах явдалтай тэмцэх улсын хөтөлбөрт боловсруулан хэрэгжүүлэх санал тавьсан. Саналын дагуу УИХ шүүхийн байгууллагын 1995 оны төсвийг нэмэгдүүлэн баталж өгсөн.
3. Шүүгчийн тангараг өргөх журам, шүүхийн бэлгэ тэмдэг, түүний дүрэм, Шүүгчийн сахилгын хорооны дүрэм, прокурорын зэрэг дэв олгох, зэрэг дэвийг ялгах тэмдгийн

¹⁹ “Монгол Улсын Ерөнхийлөгч П.Очирбатын бүрэн эрхийн хугацааны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийн хэрэгжилт” тайлан, 1997, Шинэ Толь №18

²⁰ Мөн тэнд.

дүрэм, заавар, прокурорын байгууллагын бэлгэдэл, прокурорын энгэрийн тэмдгийн загвар, тэдгээрийг хэрэглэх журам, прокурорын мэргэжлийн зөвлөлийн ажиллах журам, прокурорын сахилгын дүрэм, прокурорын дүрэмт хувцасны загвар түүнийг хэрэглэх журмыг тус тус баталж мөрдүүлээ.

4. Улсын мөрдөн байцаах, цагдаагийн болон хорих ял эдлүүлэх байгууллагуудын талаар өгсөн саналын дагуу Засгийн газар хэд хэдэн шийдвэр гаргаж, мөрдөн байцаах байгууллагыг бие даалган ажиллуулж цагдаагийн болон хорих ял эдлүүлэх байгууллагын материаллаг баазыг бэхжүүлэх, боловсон хүчнийг бэлтгэх, мэргэжлийг нь дээшлүүлэх, тогтвор суурьшилтай ажиллуулах, цалин хөлсийг нь нэмэгдүүлэх, цагдаагийн байгууллагад сар бүр олгох шатахууны лимитийг 1990 оныхоос бууруулахгүй байх арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж байна.
5. УДШ-ийн ерөнхий шүүгч, 16 шүүгч давхардсан тоогоор аймаг, нийслэлийн 25 ерөнхий шүүгч, 131 шүүгч, сум, сум дундын болон дүүргийн 48 ерөнхий шүүгч, 226 шүүгчийг томилж, 36 ерөнхий шүүгч 367 шүүгчийг чөлөөлж, сум, сум дундын 6 шүүгчийг огцруулж, шүүгчийг эрүүгийн хариуцлагад татахыг зөвшөөрч, бүрэн эрхийг нь түдгэлзүүлсэн байна.

Дээрх тайлангаас дүгнэвэл нийгмийн шилжилтийн үеийн онцлогоос шалтгаалан шинэ тогтолцоог бий болгох ажлын хүрээнд шүүх салбар дахь дүрэм журмыг батлах, шүүхийн хэвийн ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх, төсвийн хүрэлцээгүй байдлыг шийдэх, ажлын байр, шүүх хурлын танхим, уналга, шүүгчдийн цалин хангамж зэрэг асуудлаар холбогдох байгууллагуудад илгээлт явуулах болон санал хүргүүлэх түвшинд илүүтэйгээр хамтран ажилласан байна.

Ерөнхийлөгч Н.Багабанди

Зорилт: Ерөнхийлөгч Н.Багабандийн 2001 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрийн 1 дэх хэсэг болох “Төр, нийгмийн тогтвортой байдлыг эрхэмлэн ардчиллыг хөгжүүлж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох” гэсэн хэсэгт шүүх, хуулийн байгууллагын үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгоход чиглэсэн бодлого хэрэгжүүлэх болон хувь хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэн хангах боломж бүрдүүлж, шударга ёсыг чанд баримтлах эрх зүйн орчныг төгөлдөржүүлэх гэсэн хоёр зорилтыг тусгажээ²¹.

Хэрэгжилт: Н.Багабанди Монгол Улсын Ерөнхийлөгчөөр хоёр удаа сонгогдон ажиллахдаа Үндсэн хууль, Ерөнхийлөгчийн тухай хуулиар тогтоосон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх, Ерөнхийлөгчийн институтийг биежин цэгцрүүлэхэд томоохон үүрэг гүйцэтгэсэн гэж үздэг. Тэрбээр Ерөнхийлөгчөөр найман жил ажиллахдаа 42 хууль, УИХ-ын 8 тогтоол санаачилснаас УИХ 35 хууль, найман тогтоолын төслийг нь хэлэлцэн баталжээ. 1993 онд Шүүхийн тухай хууль батлагдсанаас хойш 1994 болон 2002 онд шинэчлэн найруулсан бөгөөд тус хуулиар шүүхийн зохион байгуулалт, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлын баталгаа, шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шүүхийн захиргааны асуудлыг зохицуулж байлаа. Н.Багабанди Ерөнхийлөгчөөр

²¹ “Монгол Ардын Хувьсгалт Намын Удирдах Зөвлөлийн Тогтоол”, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид МАХН-аас нэр дэвшигчийн мөрийн хөтөлбөр, 2001 оны 3 сарын 27-ний өдрийн №18.

ажилласан 1997-2001 онд “Трансперенси интернешнл”-ийн Олон улсын авлигын судалгаанд мэдээлэл байхгүй байгаа бол 2001-2005 оны хугацаанд Монгол Улс тогтмол 85 дугаар байранд байна.

Ерөнхийлөгч Н.Энхбаяр

Зорилт: Ерөнхийлөгч Н.Энхбаярын сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрт шүүх эрх мэдэлтэй холбоотой тухайлан заасан заалт тусгагдсан байна. “Шүүх эрх мэдлийн байгууллага, шүүгчдийн үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгож, тэдний хүртээмжтэй, шударга мэдрэмжтэй ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлж, шүүгчийн ёс зүйн байдалд хяналт тавих, зөрчлийг арилгах тогтолцоог бэхжүүлж, боловсронгуй болгоно” гэжээ²².

Хэрэгжилт: Ерөнхийлөгч Н.Энхбаяр Мянганы хөгжлийн зорилтуудад суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-ыг УИХ-аар батлуулав. Түүнийг Ерөнхийлөгчийн албыг хаших хугацаанд Монгол Улсын авлигын индекс 99-120 болон өссөн бол шүүхийн бие даасан байдлын индекс 2007-2008 онд 2.52-2.48 болон буурч, 2009 онд 2.54 болон өссөн үзүүлэлттэй байна.

Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж

Зорилт: Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн 2009 оны сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр 1 дэх хэсгийн “Шударга ёсыг тогтоогч Ерөнхийлөгч байна” гэсэн заалтаар шүүх эрх мэдэлтэй холбоотой тухайлбал, ардаа алагчилдаггүй хууль шүүхийн тогтолцоог дэмжих, хууль тогтоомж нь төрийг бус, хүнийг хамгаалахад зориулагдсан байх зэрэг зорилтын хүрээнд нэлээд өргөн хүрээтэйгээр тусгажээ²³. Мөн 2013-2017 оны Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 1 дэх хэсгийн “Хуулийн засаглалтай улс” гэсэн бүлэгт шүүхийн шинэчлэлийн талаар дэлгэрэнгүй тусгасан байна²⁴.

Хэрэгжилт: 2002 оноос хойш 2012 онд Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн санаачилгаар боловсруулсан шүүхийн үйл ажиллагааг сайжруулах, хараат бус байдлыг хангахад чиглэсэн шинэчлэлийн багц хуулийг УИХ баталсан. Эдгээр хууль нь 2013 оны дөрөвдүгээр сарын 15-наас хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн. Ийнхүү шүүхийн шинэтгэлийг шилжилтийн үе 1992 оноос хойш үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 2013 он хүртэл нэг л хуулиар шүүхийн зохион байгуулалт, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлын баталгаа, шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шүүхийн захиргааны асуудлыг зохицуулж байсан.

2013 онд Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Хуульчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Шүүхийн захиргааны тухай хууль,

²²Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуульд МАХН-аас нэр дэвшигч Н.Энхбаярын мөрийн хөтөлбөр.

²³АН-ын ээлжит IV Их Хурлын Тогтоол “Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид АН-аас нэр дэвшигчийг батлах тухай” 2009 оны 04 сарын 03-ны өдрийн №4.

²⁴Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого, үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2013-2017.

Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчдийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хуулийг баталж, шүүх эрх мэдлийн хүрээн дэх эрх зүйн зохицуулалтыг илүү шинэчлэн хуульчилжээ. Дээрх шүүхийн шинэчлэлийн багц хуулийн хүрээнд шүүхийн үйл ажиллагааг нээлттэй болгох, шүүх хэргийн төрлөөр дагнан ажиллах, шүүгчид мэргэшин ажиллах нөхцөл бүрдэв. Тухайлбал, ШЕЗ-ийн бүтэц, чиг үүрэг, бүрэн эрхийг Шүүхийн захиргааны тухай бие даасан хуулиар зохицуулсан нь Монгол Улсад шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлыг хангах институтийн баталгааг бүрдүүлсэн. Урьд нь шүүхийн захиргаа, шүүн таслах ажиллагаа хоёр хутгалдсанаас болоод шүүхэд нэг ёсондоо босоо удирдлагын систем үүссэн байсныг өөрчилж ерөнхий шүүгч нарт байсан чиг үүргийг шүүхийн захиргаа буюу ШЕЗ-д шилжүүлснээр босоо удирдлага халагдсан нь зарчмын чухал өөрчлөлт болсон юм²⁵. Шүүхийн шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэхийн тулд 2010 оны дөрөвдүгээр сарын 15-ны өдөр ҮАБЗ-ийн зөвлөмж мөн гарсан байна. Дээрх шинэчлэл хэрэгжсэний үр дүнд иргэдийн шүүхэд итгэх итгэл 20 хувиас 60 хувь болтлоо өссөн талаар судалгааны материалуудад дурдагдсан байна²⁶.

Мөн цаазын ялыг халсан явдал нь энэ салбарт хийсэн томоохон өөрчлөлт байлаа.

Нөгөө талаас Шүүхийн шинэтгэлийн багц хууль нь шүүгчийг томилох, чөлөөлөхөд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн эрх мэдлийг улам өргөжүүлсэн. ШЕЗ-ийн гишүүдийн тоог тав болгон багасгаж, бүгдийг нь Ерөнхийлөгч томилдог болсон. Ингэснээр бие даасан шүүх засаглалын зарчим алдагдаж, Ерөнхийлөгч хэмээх улс төрчийн гарт бүр мөсөн шилжсэн. Шүүхийн захиргааны тухай хууль болон холбогдох бусад хуулиуд нь ШЕЗ-ийг хуучин шүүх яамтай ойролцоо байр сууринд аваачсан гэдгийг судлаачид тэмдэглэдэг²⁷. Мөн 2013 оны шүүхийн шинэчлэлтэй холбоотой шүүгчийг албан тушаалаас нь чөлөөлөх, дахин томилох зарлиг гаргахдаа нийт 409 шүүгчээс 397-г нь томилж, 12 шүүгчийг томилоогүй үлдээсэн, 34 шүүгчийг өөрийнх нь саналыг үл харгалзан өөр шүүхэд шилжүүлэн томилсон зэрэг асуудал үүссэн байна²⁸.

Ийнхүү Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн бүрэн эрхийн хугацаанд шүүх эрх мэдлийн салбарт томоохон өөрчлөлтүүд хийгдсэн ба шүүхийн үйл ажиллагааг нээлттэй болгосон явдал нь сайшаалтай. Гэвч нөгөө талаас ШЕЗ-ийг хэт Ерөнхийлөгчийн институтээс хамааралтай болгосон нь шүүх эрх мэдлийн бие даасан байдалд аюул учруулж байна. Мөн цаазын ялыг халсан явдалд өдгөө иргэд, олон нийтийн зүгээс ялгаатай байр суурийг илэрхийлж байгаа хэдий ч энэ нь шүүх салбар дахь түүний хийсэн томоохон шийдвэрийн нэг байлаа.

²⁵ Ц.Элбэгдоржтой хийсэн цахим ярилцлага 2021.04.26

²⁶ Тухайлбал, 2015 оны хавар ШЕЗ-өөс шүүхээр үйлчлүүлсэн иргэдийн дунд санал асуулга явуулахад шүүхэд итгэх иргэдийн итгэл 60 хувьд хүрсэн, харин шүүхээс үйлчилгээ аваагүй боловч дам мэдээлэл авсан хүмүүсийн 80 хувь нь шүүхэд итгэж байна гэсэн үр дүн гарсан байна.

²⁷ У.Дэлгэр “Төрд итгэх иргэдийн итгэл ба шүүгчийн хараат бус байдал”, 2018 *Дефакто Газет № 14*.

²⁸ “Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн Хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: дүн шинжилгээ” хамтын бүтээл, 2015.

Ерөнхийлөгч Х.Баттулга

Зорилт: Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын 2017-2021 оны Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 2 дахь хэсгийн “Эрх чөлөө, шударга ёсыг сахин хамгаалж, иргэнээ дээдэлсэн эх оронч Ерөнхийлөгч байна” гэсэн бүлэгт шүүх тогтолцоог дэмжих, эрх зүйн шинэчлэлийг гүнзгийрүүлэх, шүүхийн хараат бус бие даасан байдлыг хангах, шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шаардлагыг хуульчлах эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох зэргээр тодорхойлж өгчээ²⁹.

Хэрэгжилт: Ерөнхийлөгч Х.Баттулга Шүүхийн багц хуулийн төслийг өргөн барьсан ч Засгийн газраас өргөн барьсан төсөлтэй адилхан гэсэн үндэслэлээр уг хуулийн төслийг буцаав. Үүнтэй холбоотойгоор УИХ-ын чуулганы цахим хуралдаанд оролцож, Шүүхийн багц хуулийн төслөө татан авч буйгаа мэдэгдээд, өөрийн байр сууриа илэрхийлсэн³⁰. Үүнд:

- Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид хуулиар олгогдсон ШЕЗ-ийн бүрэлдэхүүнийг томилох, Шүүхийн ёс зүйн хороо буюу одоо байгуулагдах сахилгын хорооны бүрэлдэхүүнийг томилох тодорхой бүрэн эрхүүдээс өөрийн биеэр татгалзаж, энэ чиглэлийн өөрчлөлтийг бүрэн дэмжсэн.
- Үндсэн хуулийн өөрчлөлтийн хүрээнд хийгдсэн ШЕЗ-ийн бүрэлдэхүүнийг өргөтгөх, шүүгчийг албан тушаалаас нь түдгэлзүүлэх, огцруулах болон сахилгын болон бусад шийтгэл ногдуулах чиг үүрэг бүхий Шүүхийн сахилгын хороог байгуулах зэрэг 3 нэмэлт, өөрчлөлт орсны 2-ыг нь санал болгож, нэгийг нь дэмжсэнээр батлагдсан.
- Мөн өмнөх Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн шүүх шинэчлэлийн хүрээнд хийгдсэн ШЕЗ болон Шүүхийн сахилгын хорооны гишүүдийн томилгооны асуудлыг шүүмжлээд, нийт 12 чиглэлээр шүүхийн шинэчилсэн хуульд саналаа илэрхийлсэн байна.

Мөн 2019 оны гуравдугаар сарын 25-нд хуралдсан Үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн хуралдаанаас шийдвэр гарч тус зөвлөлөөс зөвлөмж гарсан тохиолдолд шүүгчийн бүрэн эрхийг түдгэлзүүлж болох хуулийн төслийг боловсруулж, УИХ-д өргөн мэдүүлэх үүргийг Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид хүлээлгэсэн бөгөөд үүний хүрээнд өргөн мэдүүлсэн хуулийн төслийг УИХ тухайн үед хэлэлцэн баталсан. Үүний дагуу 17 шүүгчид хариуцлага тооцсон байна. Гэвч шүүхийн шинэчилсэн хуульд энэ байдлыг таслан зогсоохоор тусгаснаа илэрхийлэв. Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын үед гарсан бас нэг томоохон санал санаачилга нь тодорхой нөхцөлтэйгөөр цаазын ялыг сэргээх талаарх санал байлаа.

Үүнээс гадна сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр дэх ард түмний дунд хүлээлт үүсгээд байсан зүйл заалт бол яахын аргагүй оффшортой, бүлэглэл дагасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх

²⁹ “Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого үйл ажиллагааны хөтөлбөр”, 2017 оны 97 дугаар зарлигийн хавсралт 2 дахь хэсэг.

³⁰ “УИХ-ын чуулганы цахим хуралдаанд хэлсэн үг”, 2020 оны 11 сарын 27-ний өдөр.

асуудал байсан. Энэ хүрээнд Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын үед үе үеийн Ерөнхий сайд, нэр бүхий улстөрчид олноор хоригдож ял аваад байна.

ДӨРӨВ. ГАДААД БОДЛОГО ДАХЬ ЕРӨНХИЙЛӨГЧИЙН ОРОЛЦОО

Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлалд “Монгол Улсын гадаад бодлогын зорилго нь дэлхийн улсуудтай найрсаг харилцаатай байж, улс төр, эдийн засгийн болон бусад салбарын харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, олон улсын хамтын нийгэмлэгт байр сууриа бэхжүүлэх, хөгжил дэвшлийг хурдасгах замаар улсынхаа тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг бататгах явдал мөн”³¹ хэмээн тусгажээ. Энд дурдсан Монгол Улсын гадаад бодлогын зорилтыг биелүүлэхэд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Монгол Улсын гадаад харилцааны яам, Монгол Улсаас хилийн чанадад суугаа дипломат төлөөлөгчийн газрууд, болон дипломат албаны бие бүрэлдэхүүн гол үүрэг гүйцэтгэдэг нь дамжиггүй.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 31.1.4-т Ерөнхийлөгч гадаад харилцаанд улсаа бүрэн эрхтэй төлөөлж, УИХ-тай зөвшилцөн, Монгол Улсын нэрийн өмнөөс олон улсын гэрээ байгуулах, 31.1.5-д Монгол Улсаас гадаад улсад суух бүрэн эрхт төлөөлөгчийн газрын тэргүүнийг УИХ-тай зөвшилцөн томилох буюу эгүүлэн татах, 31.1.6-д Монгол Улсад суух гадаад улсын бүрэн эрхт төлөөлөгчийн газрын тэргүүнийг итгэмжлэх, эгүүлэн татах жуух бичгийг хүлээн авах эрхтэй хэмээн заажээ. Үндсэн хуулийн эдгээр заалт, Ерөнхийлөгчийн тухай хуулиар Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид олгогдсон бүрэн эрх болон олон улсын эрх зүйн тогтсон хэм хэмжээний дагуу Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, улсын тэргүүн дипломатад тооцогддог.

Гадаад харилцааны яам, гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага болохын хувьд Монгол Улсын гадаад бодлого боловсруулах, хэрэгжүүлэх үндсэн үүрэгтэй боловч Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн дэмжлэг, байр суурь Монгол Улсын гадаад бодлого, гадаад харилцаанд чухал байр суурь эзэлсээр ирэв. Судалгааны ажлын энэ хэсэгт Монгол Улсын үе үеийн Ерөнхийлөгч нар гадаад бодлогын салбарт ямар үүрэг гүйцэтгэж ирсэн талаар авч үзэх болно. Монгол Улсын гадаад бодлогын салбарт гарсан амжилт, дэвшилд Гадаад харилцааны яам, дипломат төлөөлөгчийн газрын олон зуун дипломатын хичээл зүтгэл шийдвэрлэх үүрэгтэйг үгүйсгээгүй бөгөөд энэхүү судалгааны хүрээнд гагцхүү үе үеийн Ерөнхийлөгч нарын гүйцэтгэсэн үүрэг, нөлөөг голлон авч үзэх болно. Чингэхдээ аль Ерөнхийлөгчийн үед гадаад бодлогын ямар шинэ санал санаачилга гарч, ямар хэмжээний төрийн дээд айлчлал хийгдэж, олон улсын байгууллага, гэрээ хэлэлцээрт элсэн орж, хоёр болон олон талт хамтын ажиллагаа хэрхэн өргөжин бэхжиж ирсэн талаар өгүүлнэ.

Ерөнхийлөгч П.Очирбат

1990 оноос өмнө Монгол Улсын гадаад бодлого тун хязгаарлагдмал, хуучин ЗХУ-ын бүрэлдэхүүн улсуудын харилцаа гол цөмийг эзэлдэг, нийт 102 улстай дипломат

³¹ “Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал”, 2011, Нийтлэг үндэслэл, 2 дугаар зүйл.

харилцаатай байлаа³². 1990 он гарсаар Монгол Улс энхийг эрхэмлэсэн, нээлттэй, бие даасан, олон тулгуурт гадаад бодлого явуулах болж тэр хэмжээгээрээ гадаад харилцаа үлэмж өссөн юм. Ерөнхийлөгч П.Очирбат 1990-1997 оны хооронд гадаадад 21 удаа томилолтоор явсны 18 нь хоёр талын харилцааг шинээр эхлүүлэх, хөгжүүлэх, бэхжүүлэх зорилготой байлаа³³. Түүнийг төр тэргүүлж байх үед 1996 онд Дани, Европын Холбоо, Их Британи, ХБНГУ, ОХУ-ын Гадаад хэргийн сайд нар ойр ойрхон манай улсад айлчлах болжээ. П.Очирбат анх Ерөнхийлөгч болсон үе буюу 1990 онд Монгол Улс 102 оронтой дипломат харилцаатай байсан бол түүнийг Ерөнхийлөгчөөс буух 1997 онд 132 оронтой дипломат харилцаатай байв.

Монгол Улс 1992 онд ардчилсан Үндсэн хуулиа баталсан түүхэн цаг үед тэрбээр Ерөнхийлөгчийн алба хашиж байсан нь манай улс түүхэндээ анх удаа Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал (1994), гадаад бодлогын үзэл баримтлалаа (1994) боловсруулж, баталж, дагаж мөрдөж эхлэхэд түүний гавьяа багагүй байж таарна.

П.Очирбат Ерөнхийлөгчийн үед гарсан гадаад бодлогын нэгэн чухал санаачилга нь Монгол Улс цөмийн зэвсгээс ангид байх тухай статус юм. 1992 оны есдүгээр сарын 25-ны өдөр Монгол Улс цөмийн зэвсгээс ангид статустай болж буйгаа НҮБ-ын индрээс зарлан тунхагласан билээ. Энэхүү тунхаглал нь гадаад бодлого төдийгүй улс төр, геополитикийн чухал ач холбогдолтой санаачилга бөгөөд хүйтэн дайн дуусаж, ЗХУ задарсны дараа гадаад бодлогоо өөрсдөө боловсруулж, хэрэгжүүлэх болсон Монгол Улсын анхны чухал алхам болсон гэж үзэх үндэстэй.³⁴

Ерөнхийлөгч Н.Багабанди

1997-2005 оны хооронд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн албыг найман жил хаших хугацаанд ерөнхийлөгч Н.Багабанди 45 удаа гадаадад томилолт хийсний 38 нь хоёр талын харилцаанд зориулагдаж, тэр хэрээрээ хоёр талын харилцааг бэхжүүлсэн. Түүний бүрэн эрхээ хэрэгжүүлсэн 8 жилийн хугацаанд хоёр өөр улс төрийн хүчин ээлжлэн Засгийн газрыг бүрдүүлж байсан ч гадаад бодлогын нэгдмэл чанарыг ханган олон улсын харилцаанд идэвхтэй гадаад бодлого хэрэгжүүлж чадсан юм. Шинэ зуунд олон улсын терроризмын эсрэг тэмцэл өрнөхөд Монгол Улс гярхай тусган авч, тэр тэмцэлд оролцохоор цэрэг армия бэлтгэж, энхийг сахиулах үйлсэд хувь нэмрээ оруулсан нь гадаад бодлогын шинэлэг, зарчмын анхны томхон алхам байлаа.³⁵

П.Очирбат Ерөнхийлөгчийн үед дэвшүүлсэн Монгол Улс цөмийн зэвсгээс ангид байх статусыг баталгаажуулах үүднээс үндэсний болон олон улсын хэмжээнд тодорхой арга хэмжээ авч ирсэн бөгөөд Монгол Улс 2000 оны хоёрдугаар сарын 3-нд Цөмийн

³²Гадаад харилцааны яам <http://mfa.gov.mn/mongolian-foreign-policy/%d0%b4%d0%b8%d0%bf%d0%bb%d0%be%d0%bc%d0%b0%d1%82-%d1%85%d0%b0%d1%80%d0%b8%d0%bb%d1%86%d0%b0%d0%b0/states-with-diplomatic-relations/page/4>

³³ Д.Баярхүү, “Дөрвөн Ерөнхийлөгчийн дөрвөн гадаад бодлого”, 2017. <http://baabar.mn/article/8276>

³⁴Nyamosor Туяа, Mongolia’s Nuclear-Weapon-Free-Status: Recognition VS. Institutionalization, CNAPS Visiting Fellow, Mongolia, Spring 2012, Brookings Institute

³⁵ Д.Баярхүү, “Дөрвөн Ерөнхийлөгчийн дөрвөн гадаад бодлого”, 2017. <http://baabar.mn/article/8276>

зэвсгээс ангид байх тухай хуулийг баталсан юм. Өөрөөр хэлбэл, 1992 онд П.Очирбат Ерөнхийлөгчийн үед дэвшүүлсэн Монгол Улсын цөмийн зэвсгээс ангид байх статусыг 2000 онд Н.Багабанди Ерөнхийлөгчийн үед УИХ хууль болгон баталгаажуулж энэхүү бодлогыг нэг шат ахиулсан гэж үздэг.

Монгол Улс НҮБ-ын энхийг сахиулах үйл ажиллагаанд 2002 онд гишүүн болж, хоёр ажиглагчийг Сахарын нутагт энхийг сахиулахаар илгээж байв. Үүний дараагаар Бүгд Найрамдах Конго Улс руу хоёр офицер илгээсэн бөгөөд энэхүү цагаас хойш Монгол Улс НҮБ-ын энхийг сахиулах үйл ажиллагаанд хувь нэмрээ оруулан, халуун цэг дээр ч тусламжийн гараа сунгасаар байна.³⁶ Энхийг сахиулах ажиллагаа нь Монгол Улсын гадаад бодлого төдийгүй үндэсний аюулгүй байдал, батлан хамгаалах салбарын хамтын ажиллагаанд чухал ач холбогдолтой хийгээд даян дэлхийд энх тайван тогтоох үйлсэд олон улсын хамтын нийгэмлэгийн хариуцлагатай гишүүн орны хувьд оруулж буй хувь нэмэр билээ. 2000-аад оны эхээр НҮБ-ын энхийг сахиулах ажиллагаанд Монгол Улс оролцох тухай асуудал улс төрийн намын удирдлагууд төдийгүй энгийн ард түмнээс үлэмж дэмжлэг авсан нь тухай үеийн Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр, 2000, 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн мөрийн хөтөлбөрт тусгагдсанаар илэрдэг.³⁷ Энхийг сахиулах ажиллагаанд Монгол Улс анх оролцож эхэлсэн цагаас хойш Монгол Улсын үүрэг нэмэгдсээр ирсэн хэдий ч Н.Багабанди Ерөнхийлөгчийн үед анх элссэн гэдэг утгаар судалгааны ажлын энэ хэсэгт онцоллоо.

Н.Багабанди Ерөнхийлөгчийн үед гарсан бас нэг том дэвшил нь 2002 онд Монгол Улс Азид хамтын ажиллагаа, итгэлцлийг бэхжүүлэх дээд хэмжээний уулзалтад (Алма-Аты) анх удаа оролцож, гишүүнээр элсэн, 2003 онд Шанхайн Хамтын Ажиллагааны Байгууллагад (ШХАБ) ажиглагч гишүүний статустай болжээ. ЗХУ задран унаснаас хойш ихэссэн бүс нутагт хилийн маргаантай улс орнуудын асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд 1996 онд “Шанхайн тав” хэмээх байгууллага бий болсон бөгөөд 2001 онд энэ байгууллагыг ШХАБ болгон өргөжүүлсэн юм.³⁸ 2004 онд уг байгууллага ажиглагчийн статус буй болгосонд Монгол Улс нэгдсэн нь Н.Багабанди Ерөнхийлөгчөөр ажиллаж байх үетэй таарч байна. Хожим Х.Баттулга Ерөнхийлөгчийн үед ажиглагчийн статусыг ахиулж жинхэнэ гишүүн болох тухай нийгмийн хэлэлцүүлэг явагдсан бөгөөд энэ тухайд хойно өгүүлнэ.

2003 оны есдүгээр сард Улаанбаатар хотноо зохион байгуулагдсан Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон орнуудын олон улсын тавдугаар бага хурал Н.Багабанди Ерөнхийлөгчийн үеийн гадаад бодлогын амжилтын оргил нь байлаа. Энэ бага хурал “Ардчилал, сайн засаглал, иргэний нийгэм” гэсэн сэдвийн дор явагдаж, дэлхийн 119 улс орны төлөөлөгчид оролцсон. Ардчиллыг төлөвшүүлэх чиглэлээр олон улсын хамтын нийгэмлэгээс цаашид явуулах үйл ажиллагаа, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлсон хоёр чухал баримт бичиг - Улаанбаатарын тунхаглал, Үйл ажиллагааны

³⁶ <http://itoim.mn/article/zf1pE/12196>

³⁷ *Mendee Jargalsaikhan. Mongolia's Peacekeeping Commitment. Training, Deployment, and Evolution of Field Information Capabilities. January 2007.*

³⁸ *Баабар. ШХАБ ба Монгол. 2018.05.11. <http://baabar.mn/article/shkhab-ba-mongol>*

хөтөлбөрийг батлан гаргаж байсан. Энэ бага хурлын өмнөх өдөр нь Олон улсын иргэний нийгмийн чуулга уулзалт Улаанбаатарт тусдаа хуралдаж байлаа.³⁹

Н.Багабанди Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсон 1997 онд Монгол Улс 132 улстай дипломат харилцаатай байсан бол 2005 онд Ерөнхийлөгчийн албан тушаалаас буух үед 142 улстай дипломат харилцаатай болж өргөжжээ.

Ерөнхийлөгч Н.Энхбаяр

Эрх зүйт төртэй ардчилсан улсын гадаад бодлогод гэнэтийн хувиралт, огцом эргэлт гардаггүй, гарч болохгүй, харин ч түүнийгээ цааш нь төгөлдөржүүлэн, солонгоруулан үргэлжлүүлдэг гэдгийг Н.Энхбаяр Ерөнхийлөгч нотолж ажилласан. Тэрбээр ерөнхийлөгчийн албыг хашсан дөрвөн жилийн хугацаанд 26 удаа гадаад томилолтоор явсны 15 нь хоёр талын харилцааны айлчлал байжээ.⁴⁰ Н.Энхбаяр Ерөнхийлөгчийн үед Монгол Улс 2005 онд Астанад болсон ШХАБ-ын дээд хэмжээний уулзалтад оролцож, 2008 онд Бээжинд Ази-Европын уулзалтад (АСЕМ) уригдаж гишүүнээр элсэж байв.

Ерөнхийлөгч Н.Энхбаяр анх сонгогдсон 2005 онд Монгол Улс 142 улстай дипломат харилцаатай байсан бол Ерөнхийлөгчөөс буух 2009 онд 147 улстай дипломат харилцаатай байв.

2005 оны арваннэгдүгээр сард Ерөнхийлөгч Н.Энхбаярын урилгаар АНУ-ын Ерөнхийлөгч Жорж Буш Монгол Улсад төрийн айлчлал хийсэн нь АНУ-ын Ерөнхийлөгч Монгол Улсад айлчилсан анхны тохиолдол болсон юм. Их гүрний Төрийн тэргүүн жижиг улсад төрийн айлчлал хийх нь хоёр талын харилцаа, хамтын ажиллагаанд онц чухал ач холбогдолтой билээ. Ямартай ч Н.Энхбаярын үед хийсэн айлчлал Монгол Улсын гадаад орчин дахь нэр хүнд, цаашдын хоёр талын харилцааг ахиулахад чухал үүрэгтэй айлчлал болсон нь дамжиггүй.

Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж

Ц.Элбэгдорж Ерөнхийлөгчөөр ажилласан найман жилийн хугацаанд Монгол Улсын гадаад харилцаа үлэмж нэмэгдсэн гэж үзэж болно. Тэрбээр 70 орчим удаа гадаад томилолтоор ажиллаж, түүнийх нь 30 гаруй нь хоёр талын харилцааны айлчлал, үлдсэн нь буюу дийлэнх олонх нь олон талт харилцааны арга хэмжээнүүд байна. Өөрөөр хэлбэл, АСЕМ, ШХАБ-ын дээд хэмжээний уулзалт, ОХУ, БНХАУ, Монгол Улсын гурван талт дээд хэмжээний уулзалт, НҮБ-ын Ерөнхий ассамблейн чуулганууд, Давосын эдийн засгийн форум гэх мэт.

Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж өмнөх Ерөнхийлөгч нарын үед эхлэл нь тавигдаж, хэрэгжиж байсан гадаад бодлогын үйл ажиллагааг үргэлжлүүлэхийн сацуу Зүүн Хойд

³⁹ Д.Баярхүү, “Дөрвөн Ерөнхийлөгчийн дөрвөн гадаад бодлого”, 2017. <http://baabar.mn/article/8276>

⁴⁰ Мөн тэнд.

Азийн аюулгүй байдлын асуудлаарх Улаанбаатарын яриа хэлэлцээ, Орос, Монгол, Хятад гурван улсын уулзалт зэрэг хэд хэдэн шинэ санал санаачилга дэвшүүлж, ЕАБХАБ-д элсэж, П.Очирбат Ерөнхийлөгчийн 1992 онд дэвшүүлсэн Монгол Улс цөмийн зэвсгээс ангид байх тухай статусыг НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөлийн байнгын таван гишүүн орноор батлуулан захирамж гаргасан байдаг.

1994 онд батлагдсан Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Гадаад бодлогын үзэл баримтлал зэрэг стратегийн чухал баримт бичгийг 2010, 2011 онд цаг үетэй нийцүүлэн шинэчлэн батлахад дэмжлэг үзүүлсэн нь Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн аюулгүй байдал, гадаад бодлогын салбарт гүйцэтгэсэн түүхэн үүрэг гэж үзэх үндэстэй.

2016 оны долдугаар сард Монгол Улсын нийслэл Улаанбаатар хотноо АСЕМ-ын дээд хэмжээний 11 дүгээр уулзалт зохион байгуулагдав. Хоёр өдөр үргэлжилсэн дээд хэмжээний уулзалтад Ази, Европын 10 орны Ерөнхийлөгч, 23 орны Ерөнхий сайд, Шадар сайд, 17 орны Гадаад хэргийн сайд болон бусад сайд, тусгай элч төлөөлөгчид оролцлоо.⁴¹ Ц.Элбэгдорж Ерөнхийлөгчийн үед зохион байгуулагдсан энэхүү уулзалт нь Монгол Улсын хүлээж авсан анхны олон улсын дээд хэмжээний уулзалт билээ.⁴² Судлаач Мөнхтөр энэхүү уулзалтыг Улаанбаатар хотноо хүлээн авч зохион байгуулсан нь дараах ач холбогдолтой гэж дүгнэсэн билээ. Үүнд:

- Олон улсын тавцанд Монголын нэр хүнд өснө
- Гадаад улс орнуудад эх орноо сурталчилна
- Монгол Улс дэлхийн тавцанд үүрэг, хариуцлага хүлээхүйц хэмжээнд хүрсний илэрхийлэл болж итгэл хүлээнэ
- Худалдаа, хөрөнгө оруулалтын түншлэл, холбоо тогтооно
- Олон улсын харилцаа, гадаад бодлогын салбарт хүний нөөцийг бэхжүүлж, чадавхжуулна
- Гуравдагч хөршийн бодлого бодит агуулгаар баяжна
- Хоёр тивийг холбосон эдийн засаг, дэд бүтцийн төслүүдэд оролцоход түлхэц үзүүлнэ
- Газар зүйн байрлал, хөгжлийн чиг хандлагын хоёрдмол байдлыг багасгана
- Цаашид олон улсын байгууллагын төв болох алхам хийгдэнэ⁴³

Монгол Улс ЕАБХАБ-ын бүрэн эрхт гишүүнээр 2012 онд элссэн. ЕАБХАБ-ын үйл ажиллагаа 1990 оны арваннэгдүгээр сард болсон дээд хэмжээний уулзалтаас “Шинэ Европын тухай Парисын Харти”-г баталснаар байнгын ажиллагаатай бүс нутгийн

⁴¹ <http://embassyofmongolia.co.uk/?p=1554&lang=mn>

⁴² Даниел Шмюкин, “АСЕМ-ын түүх ба ирээдүй” илтгэл, эмхт. Д.Оргил, Б.Баяржаргал АСЕМ ба Монгол эмхэтгэл, Улаанбаатар 2015.

⁴³ Д.Мөнхтөр, “АСЕМ-ын хурлын стратегийн ач холбогдол” илтгэл, эмхт Д.Оргил, Б.Баяржаргал АСЕМ ба Монгол эмхэтгэл, Улаанбаатар 2015.

хамгийн том байгууллага болсон байна.⁴⁴ ЕАБХАБ нь зэвсэглэлд тавих хяналт, итгэлцэл, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхээс гадна хүний эрх, ардчилал, сайн засаглал, тогтвортой хөгжлийг дэмжих, байгаль орчныг хамгаалах, зохион байгуулалттай гэмт хэрэг, терроризмтэй тэмцэх зэрэг өргөн хүрээг хамран үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага юм. Ц.Элбэгдорж Ерөнхийлөгч ярилцлагынхаа үеэр түүний үед Монгол Улсын гадаад бодлогод гарсан хамгийн том дэвшил бол ЕАБХАБ-т бүрэн эрхт гишүүнээр элссэн явдал хэмээн дурдсан байдаг.⁴⁵

Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж анх сонгогдсон 2009 онд Монгол Улс 147 улстай дипломат харилцаатай байсан бол түүнийг Ерөнхийлөгчөөс буусан 2017 онд 186 улстай дипломат харилцаа тогтоосон байжээ.

Ерөнхийлөгч Х.Баттулга

Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын бүрэн эрхийн хугацаа бусад Ерөнхийлөгч нарынхтай харьцуулахад онцлогтой. Ерөнхийлөгчөөр сонгогдсоноос хоёр жилийн дараа дэлхий нийтийг хамарсан цар тахал бий болсон нь дэлхий даяар төрийн дээд хэмжээний айлчлал, олон улсын уулзалт, хурал зохион байгуулахад сорилт учруулсан. Гэсэн хэдий ч Ерөнхийлөгч Х.Баттулга ОХУ-д ажлын айлчлал, Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улс, БНХАУ, АНУ зэрэг хөршүүддээ төрийн айлчлал хийж амжсан бөгөөд Монгол Улс, АНУ хоёр улсын харилцааг стратегийн түншлэлийн харилцаанд хүргэсэн нь түүний гадаад бодлогод оруулсан гол гавьяа гэж үзэх үндэстэй.

2018 онд Чиндао хотод болсон ШХАБ-ын дээд хэмжээний уулзалтын үеэр Ерөнхийлөгч Х.Баттулга хэлсэн үгэндээ “Монгол Улс ШХАБ-д шат ахиулан оролцох боломжийг нарийвчлан судалж байгаа бөгөөд зохих хэлэлцүүлгийг улс төр, нийгмийн хүрээнд эхлүүлээд байна” гэж хэлсэн нь Элчин сайд нар, гадаад бодлогын салбарын эрдэмтэн, судлаачдын дунд ихээхэн маргаан дагуулсан юм. Монгол Улс 2004 онд ШХАБ-д ажиглагч улсын статустай болсон бөгөөд үүнээс хойш ажиглагчийн статусаас дээшлүүлж болохгүй гэсэн байр суурийг баримталсаар ирсэн нь энэхүү маргааны шалтгаан болсон.

2020 оны хоёрдугаар сард Ерөнхийлөгч Х.Баттулга БНХАУ-д айлчлал хийсэн нь Хятадад “Ковид-19” цар тахал дэгдсэнээс хойш айлчилсан анхны гадаад орны төрийн тэргүүн болсон билээ. Ерөнхийлөгч Х.Баттулга айлчлалынхаа үеэр Хятадын ард түмэнд 30 000 хонь бэлэглэсэн явдлыг томоохон хэвлэлүүд “хонины дипломат ажиллагаа” хэмээн онцолж байв. Тухайлбал, Шинхуа мэдээллийн хуудаснаа Хубэй мужийн захиргаа 30 000 хонины хариуд “Писиар” төхөөрөмж 3, 30 000 шинжилгээний хэрэгсэл, 20 000 хайрцаг ногоон цай, 2000 хайрцаг хар цай бэлэглэлээ”⁴⁶ хэмээн онцолжээ. Ямартай ч

⁴⁴ Г.Ганболд. Монгол Улс ЕАБХАБ-ын гишүүнээр 2012 оны 11 дүгээр сарын 21-нд элссэнтэй холбогдуулан Лондон дахь ЭСЯ-ны зөвлөх Г.Ганболдын бичсэн нийтлэл. <https://www.sonin.mn/news/politics-economy/10788>

⁴⁵ Ц.Элбэгдоржтой хийсэн цахим ярилцлага. 2021.04.26

⁴⁶ “Mongolia's 'lamb diplomacy' works well in China. 2020.12.11. <https://news.cgtn.com/news/2020-12-11/Mongolia-s-lamb-diplomacy-works-well-in-China-W8rnlt50Fa/index.html>

Х.Баттулга Ерөнхийлөгчийн энэхүү айлчлал хоёр орны иж бүрэн стратегийн түншлэлийн харилцааг баталгаажуулсан чухал ач холбогдолтой айлчлал болсон бөгөөд хожим нь Хятадын Засгийн газраас Монгол Улсад вакцин бэлэглэх, хөнгөлөлттэй үнээр нийлүүлэхэд нөлөөлсөн гэж үзэх үндэстэй юм.

ТАВ. ДҮГНЭЛТ

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч хэмээх институт нь 1992 оны Ардчилсан Үндсэн Хууль батлагдсанаас хойш 2019 оны Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт хүртэлх хугацаанд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нар шүүх болон гадаад бодлогын салбарт олгогдсон эрх мэдлээ хэрхэн хэрэглэж, өөрсдийн улс төрийн нөлөөг хэрхэн бэхжүүлж ирсэн талаар энэхүү судалгаанд авч үзлээ.

Энэхүү өгүүллийн эхэнд Ерөнхийлөгчийн институт парламентын, ерөнхийлөгчийн болон холимог тогтолцоо бүхий улсуудад хэрхэн хэлбэрждэг талаар задлан шинжиллээ. Улмаар Монгол Улсын засаглалын аль хэлбэрт хамаарах тухай онолын маргааны талаар дэлгэрэнгүй өгүүлэв. Монгол Улс парламентын тогтолцоотой, эсвэл хүчтэй ерөнхийлөгчийн буюу холимог тогтолцоотой улсад хамаарна гэх онолын маргаан их байдаг боловч 2019 онд баталсан Үндсэн Хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт энэхүү онолын маргааны асуудлыг эцэслэсэн гэж үзэх үндэстэй байна.

Гэсэн хэдий ч Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхэд хамаарч буй нэгдүгээрт, хууль тогтоох эрх мэдэлтэй холбоотой бүрэн эрх (хууль санаачлах, УИХ-аас баталсан хууль, бусад шийдвэрт бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хориг тавих), хоёрдугаарт, Засгийн газарт чиглэл өгөх, гадаад харилцаанд улсаа бүрэн эрхтэй төлөөлөхтэй холбоотой бүрэн эрх, гуравдугаарт, бүх шатны шүүгчдийг томилохтой холбоотой бүрэн эрх (шүүх эрх мэдэлтэй холбоотой ерөнхийлөгчийн эрх), дөрөвдүгээрт, Зэвсэгт хүчний ерөнхий командлагч бөгөөд ҮАБЗ-ийг тэргүүний статустай холбоотой бүрэн эрх, тавдугаарт, онц болон дайны байдал зарлахтай холбоотой эрхүүд нь Ерөнхийлөгчийн институтийг Монголын улс төрд нөлөө ихтэй хэвээр байгааг харуулж байна.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн үүрэг нөлөө хэрхэн хэлбэрждэг вэ? гэсэн судалгааны асуултад а) буюу “Ерөнхийлөгчид хэн сонгогдохоос хамааран хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийг харилцан адилгүй ашиглаж, улс төрийн нөлөөллөө тэлдэг” гэсэн таамаглал илүү үнэн гэж хариулж байна.

Монгол Улс нь шүүхийн шинэтгэлийг шилжилтийн үе буюу Ардчилсан Үндсэн хууль батлагдсан (1992 он) -аас хойш үе шаттайгаар хэрэгжүүлж байгаа бөгөөд 1993 онд анх удаа Шүүхийн тухай хуулийг баталж, улмаар 1994 болон 2002 онд шинэчлэн найруулсан бөгөөд тус хуулиар шүүхийн зохион байгуулалт, шүүхийн бие даасан, шүүгчийн хараат бус байдлын баталгаа, шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шүүхийн захиргааны асуудлыг зохицуулж байлаа.

Хэдийгээр 1994, 2002 оны шинэчлэлүүд нь шүүх засаглал хэмээх бие даасан засаглалын салбарыг бий болгох суурийг тавьсан боловч жилийн төсөвтэй холбоотой асуудлаар шүүх, шүүгчид нь УИХ болон Ерөнхийлөгчийн нөлөөнд байсаар ирсэн.

Шүүгчийг томилох, чөлөөлөх эрхийг ШЕЗ-ийн санал болгосноор эдлэх эрхийг Ерөнхийлөгчид олгосон. Ингэхдээ ШЕЗ нь өөрөө шүүгчдийн өөрсдийнх нь гарт байдаг, жинхэнэ утгаараа шүүгч хэмээх мэргэжилтний зөвлөл байсан юм. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч нь ШЕЗ-ийн 14 гишүүний зөвхөн нэг гишүүнийг л томилох эрхтэй байв.

2013 онд Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Шүүхийн захиргааны тухай хуулийг баталж шүүх эрх мэдлийн хүрээн дэх эрх зүйн зохицуулалтыг шинэ түвшинд гаргалаа. Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулиар анхан шат, давж заалдах болон хяналтын шатны шүүхийн шүүгчид тавигдах шаардлагыг нарийвчлан зааж, үүнийг үндэслэсэн шүүгчид нэр дэвшигчийг шалгах арга, ажиллагаа болон шүүгчийг сонгон шалгаруулах тогтолцоонд зарчмын шинжтэй хэд хэдэн өөрчлөлт оруулав. Түүнчлэн шүүгчийг огцруулах, чөлөөлөх үндэслэл, журмыг нарийвчлан зохицуулсан эрх зүйн орчныг бий болгов.

Гэсэн хэдий ч шүүгчийг сонгон шалгаруулах ажиллагаа, шүүгчид нэр дэвшигчийг үнэлэх арга, ажиллагаа нь бодит шалгуурт үндэслэж чадаагүй, шүүгчийг сонгон шалгаруулах ажиллагааг албан тушаалтан өөрийн үзэмжийн хүрээнд шийдвэрлэх бололцоо байсаар байна. Нөгөө талаас шүүгчийн сонгон шалгаруулалт, шүүгчийн томилгоонд голлох үүрэгтэй оролцдог Шүүхийн мэргэшлийн хороо, ШЕЗ нь шүүгчид нэр дэвшигчийг шударгаар үнэлдэг байхын тулд эдгээр байгууллагын хараат бус, бие даасан байдлаар ажиллах нөхцөл бүрдсэн байх учиртай. Гэтэл Үндсэн хуульд зааснаар Ерөнхийлөгч ШЕЗ-ийн санал болгосны дагуу шүүгчийг томилдог, ШЕЗ-ийн бүрэлдэхүүнийг мөн адил томилдог болсныг шүүгч, судлаачид шүүмжилж байна. Мөн шүүхийн бүтэц, зохион байгуулалтын өөрчлөлтийн үед Үндсэн хуулийн дагуу шүүгч хугацаагүй томилогдох зарчим зөрчигдөж, зарим шүүгч албан тушаалаасаа чөлөөлөгдсөн, зарим шүүгчийг өөрийнх нь зөвшөөрөлгүй шилжүүлэн томилсон тохиолдол гарчээ.

Ийнхүү шүүхийн шинэчлэлийн үйл явцаас харвал Ерөнхийлөгчийн шүүх салбар дахь бодлого нь залгамж чанар гэхээсээ илүүтэйгээр тухайн хувь хүнээс шалтгаалсан шинэчлэлүүд байгаа нь харагдаж байна. Үүнээс гадна УИХ-д аль нам олонхыг бүрдүүлж байгаа, эсэхээс хамаарч Ерөнхийлөгчийн санал санаачилга ялангуяа шүүх салбар дахь шинэчлэлүүд хэрхэн ялгаатай явагдаж ирснийг сүүлийн хоёр Ерөнхийлөгчийн шүүх салбар дахь бодлого үйл ажиллагаанаас харж болно.

Ерөнхийлөгч хэн бэ гэдгээс хамааран Монгол Улс идэвхтэй гадаад бодлого явуулж, гадаад харилцаа тэлэх, эсвэл тодорхой ололт, дэвшилгүй зогсонги байдалд орж байдаг нь мөн судалгаагаар харагдаж байна. Тухайлбал, Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдорж бусад аль ч Ерөнхийлөгчөөс илүү олон тооны гадаад томилолт авч хоёр болон олон талт хамтын ажиллагааны шугамаар Монгол Улсын гадаад харилцааг бэхжүүлж, Зүүн Хойд Азийн асуудлаарх Улаанбаатарын яриа хэлэлцээ, Орос, Монгол, Хятад гурван улсын дээд хэмжээний уулзалт гэх мэт шинэ санаачилгыг дэвшүүлэн ажилласан тухай бид судалгааны ажлын дөрөвдүгээр хэсэгт үзсэн. Нөгөө талаар Монгол Улс 1990 оноос хойш энхийг эрхэмлэсэн, нээлттэй, олон тулгуурт, бие даасан гадаад бодлого хэрэгжүүлж ирсэн бөгөөд үе үеийн Ерөнхийлөгч нар гадаад бодлогын залгамж чанарыг хадгалж,

Монгол Улсын гадаад харилцааг улам бэхжүүлсээр ирсэн нь харагдаж байна. Жишээлбэл, П.Очирбат Ерөнхийлөгчийн үед буюу 1992 онд Монгол Улс цөмийн зэвсгээс ангид байх статусаа тунхагласан бол Н.Багабанди Ерөнхийлөгчийн үед Монгол Улсын хууль болон батлагдаж, улмаар Ц.Элбэгдорж Ерөнхийлөгчийн үед буюу анх тунхаглагдсанаас 20 жилийн дараа уг статусыг НҮБ-ын Аюулгүйн зөвлөлийн байнгын гишүүн таван орноор батлуулсан нь Монгол Улсын гадаад бодлогын залгамж чанарыг харуулж байна. Нөгөө талаар Ерөнхийлөгч хэн бэ гэдгээс хамааран Монгол Улс идэвхтэй гадаад бодлого явуулж, гадаад харилцаа тэлэх, эсвэл тодорхой ололт, дэвшилгүй зогсонги байдалд орж байдаг нь мөн судалгаагаар харагдаж байна.

Эцэст нь дүгнэхэд, Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн албыг хэн хашихаас хамааран хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ харилцан адилгүй ашиглаж, улс төрийн нөлөөгөө тэлж, бэхжүүлэх хандлагатай боловч гадаад бодлого, аюулгүй байдалтай холбоотой зарим асуудалд Ерөнхийлөгчөөр хэн ажиллаж буйгаас үл хамааран залгамж чанар хадгалагдаж ирсэн гэж үзэж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Ардчилсан Намын ээлжит IV Их Хурлын Тогтоол, “Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид АН-аас нэр дэвшигчийг батлах тухай” 2009.04.03, №4.
2. Баабар. ШХАБ ба Монгол. 2018.05.11. <http://baabar.mn/article/shkhab-ba-mongol>
3. Д.Баярхүү, “Дөрвөн Ерөнхийлөгчийн дөрвөн гадаад бодлого”, 2017. <http://baabar.mn/article/8276>
4. Ж.Болдбаатар, “Монгол түмний сод хүмүүс”, 2015.
5. Ч.Болдбаатар, “XX зууны Монголын улс төрийн зүтгэлтнүүд”, 2004.
6. Даниел Шмюкинг, “АСЕМ-ын түүх ба ирээдүй” илтгэл, эмхт. Д.Оргил, Б.Баяржаргал АСЕМ ба Монгол эмхэтгэл, 2015.
7. Г.Ганболд. Монгол Улс ЕАБХАБ-ын гишүүнээр 2012 оны 11 дүгээр сарын 21-нд элссэнтэй холбогдуулан Лондон дахь ЭСЯ-ны зөвлөх Г.Ганболдын бичсэн нийтлэл. <https://www.sonin.mn/news/politics-economy/10788>
8. У.Дэлгэр “Төрд итгэх иргэдийн итгэл ба шүүгчийн хараат бус байдал”, 2018 [Дефакто Газет № 14](#).
9. Konrad Adenauer Stiftung, Монгол Улсын Их Сургууль, “Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь засаглалын институтын талаарх судалгаа”, 2018 он
10. О.Маишбат “Үндсэн Хууль: улстөр-эрхзүй, хянал-тэнцэл”, 2015 он
11. Монгол Ардын Хувьсгалт Намын Удирдах Зөвлөлийн Тогтоол, “Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид МАХН-аас нэр дэвшигчийн мөрийн хөтөлбөр” 2001.03.27, №18.
12. “Монгол Улсад ардчиллыг бэхжүүлэхэд Үндсэн Хуулийн гүйцэтгэсэн үүрэг: дүн шинжилгээ” хамтын бүтээл, 2015.
13. “Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал”, 2011
14. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого, үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2013-2017.
15. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2017 оны 97 дугаар зарлиг, “Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн бодлого үйл ажиллагааны хөтөлбөр”
16. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч П.Очирбатын бүрэн эрхийн хугацааны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийн хэрэгжилт” тайлан, 1997, Шинэ толь №18.
17. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн сонгуульд МАХН-аас нэр дэвшигч Н.Энхбаярын мөрийн хөтөлбөр.
18. Монгол Улсын Засгийн Газрын Хэрэгүүүлэгч агентлаг Удирдлагын Академи “Монгол Улсын төрийн байгуулалтыг төгөлдөржүүлэх боломж, арга зам” судалгааны тайлан, 2011.
19. “Монгол Улсын Үндсэн Хууль”, 1992 он
20. Монгол Улсын Үндсэн Хуулийн Тайлбар \Хамтын бүтээл\, 2009 он
21. Д.Мөнхтөр, “АСЕМ-ын хурлын стратегийн ач холбогдол” илтгэл, эмхт Д.Оргил, Б.Баяржаргал АСЕМ ба Монгол эмхэтгэл, Улаанбаатар 2015.
22. Төмөрхүлэг “Хуулийн амин сүнс”, 2009 он
23. Arend Lijphart “Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries”
24. Dr.Heike gramckow and frances Allen Justice Sector Reform in Mongolia: Looking Back, Looking Forward 2011
25. James Madison, “The Federalist Papers”, 1778.

26. Mendee Jargalsaikhan. *Mongolia's Peacekeeping Commitment. Training, Deployment, and Evolution of Field Information Capabilities. January 2007.*
27. Nyamosor Tuya, *Mongolia's Nuclear-Weapon-Free-Status: Recognition VS. Institutionalization*, CNAPS Visiting Fellow, Mongolia, Spring 2012, Brookings Institute
28. *OECD Anti-Corruption Reforms in Mongolia Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan 2019.*
29. Thomas Poguntke and Paul Webb "Presidentialization", 2005 он
30. 岩崎正洋 "比較政治学入門", 2015.
31. 粕谷祐子 "アジアにおける大統領の比較政治学", 2010 он
32. Гадаад харилцааны яам <http://mfa.gov.mn/mongolian-foreign-policy/%d0%b4%d0%b8%d0%bf%d0%bb%d0%be%d0%bc%d0%b0%d1%82-%d1%85%d0%b0%d1%80%d0%b8%d0%bb%d1%86%d0%b0%d0%b0/states-with-diplomatic-relations/page/4>
33. Монгол HD телевизийн Нүүдэл-Шийдэл нэвтрүүлгийн 2015.01.27-ний Монгол Улсад Ерөнхийлөгчийн засаглал хэрэгтэй юу" сэдэвт хэлэлцүүлэг
34. Ерөнхийлөгч Х.Баттулгын УИХ-ын чуулганы цахим хуралдаанд хэлсэн үг 2020.11.27. [Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Х.Баттулга: Шударга шүүхээр шүүлгэх иргэдийн эрхийг хөсөр хаяж, шударга бусын хонгилыг хамгаалж огт болохгүй - Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тамгын Газар \(president.mn\)](#)
35. [2020 - CPI - Transparency.org](#)
36. [Judicial independence \(WEF\) - TCdata360](#)
37. www.legalinfo.mn
38. <http://itoim.mn/article/zf1pE/12196>
39. <http://embassyofmongolia.co.uk/?p=1554&lang=mn>
40. "Mongolia's 'lamb diplomacy' works well in China. 2020.12.11. <https://news.cgtn.com/news/2020-12-11/Mongolia-s-lamb-diplomacy-works-well-in-China-W8rnlt50Fa/index.html>
41. [Баттулга.Х \(vip76.mn\)](#)

ХАВСРАЛТ

Хүснэгт 3 . Шүүх эрх мэдлийн үндсэн шинж болох шүүхийн бие даасан байдал болон шүүгчийн хараат бус байдлын үнэлгээ

Огноо	Судалгааны нэр	Судалгааны байгууллага	Дүгнэлт
2006	Монгол дахь засаглалын төлөв байдлыг үнэлэх судалгаа	Гадаад хэргийн яам, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр	Шүүхийг улс төрөөс зарим талаар хараат болгож байна.
2009	Төрийн байгууллагын шударга байдлын түвшинг үнэлэх туршилт судалгаа	Дэлхийн банк, АТГ	Шүүх байгууллага 12 байгууллагаас 10 дугаар байранд орсон.
2010	Ардчилсан засаглалын төлөв байдалд гарсан өөрчлөлт	Шинжлэх Ухааны Академийн Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн	Шүүх эдийн засгийн хараат байдалтай байна.
2011	Шүүх эрх мэдлийн шинэчлэл ба шударга ёс үндэсний чуулган	ЕТГ, УИХ, ЗГ	Шүүх нь улс төр, эдийн засгийн хараат байх төдийгүй шүүх мэргэжлийн буюу удирдлага зохион байгуулалтын хараат байна.
2013	Шүүхийн шинэтгэлийн үйл явцын асуулгын судалгаа	Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн	Эдийн засгийн баталгаа хангалтгүй байна.
2016	Монгол Улсын шүүхийн байгууллагад хийсэн судалгаа /Judicial Integrity Scan/	Германы Олон улсын хамтын ажиллагааны нийгэмлэг /GIZ/	Шүүгчийн цалинг бууруулах эрсдэлтэй болсон. Шүүхийг өөрчлөн байгуулах үед шүүгчийн хараат бус байдлыг хөндөж байна.
2016	Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн хэрэгжилтийн байдалд хийсэн дүн шинжилгээ	УИХ, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр	Шүүхийн бие даасан байдлын талаарх Үндсэн хуулийн үзэл бримтлалыг ердийн хуулиар бэхжүүлж чадахгүй байна.
2017	Эдийн засгийн эрх чөлөөний индексийн олон улсын тайлан	Эдийн засгийн эрх чөлөөний институт	Монгол Улсад шүүх хараат бус хэдий ч үр ашиггүй, улс төрийн нөлөөнд орсон.
2018	Эрх зүйт ёсны индексийн 2017-2018 оны тайлан	Дэлхийн шударга ёсны төсөл	Монгол Улсын шүүхийн үйл ажиллагаанд төрийн бусад институтийн хөндлөнгийн нөлөөлөл их байна.

Эх сурвалж: Konrad Adenauer Stiftung, Монгол Улсын Их Сургууль, “Монгол Улсын төрийн байгуулал дахь засаглалын институтын талаарх судалгаа”, УБ.,2018, 123 дахь тал.

“Трансперенси интернешнл”-ийн Авлигалын талаарх судалгаа (Transparency International Corruption Perceptions Index)⁴⁷-нд Ерөнхийлөгч Ц.Элбэгдоржийн үе буюу

⁴⁷2020 - CPI - Transparency.org

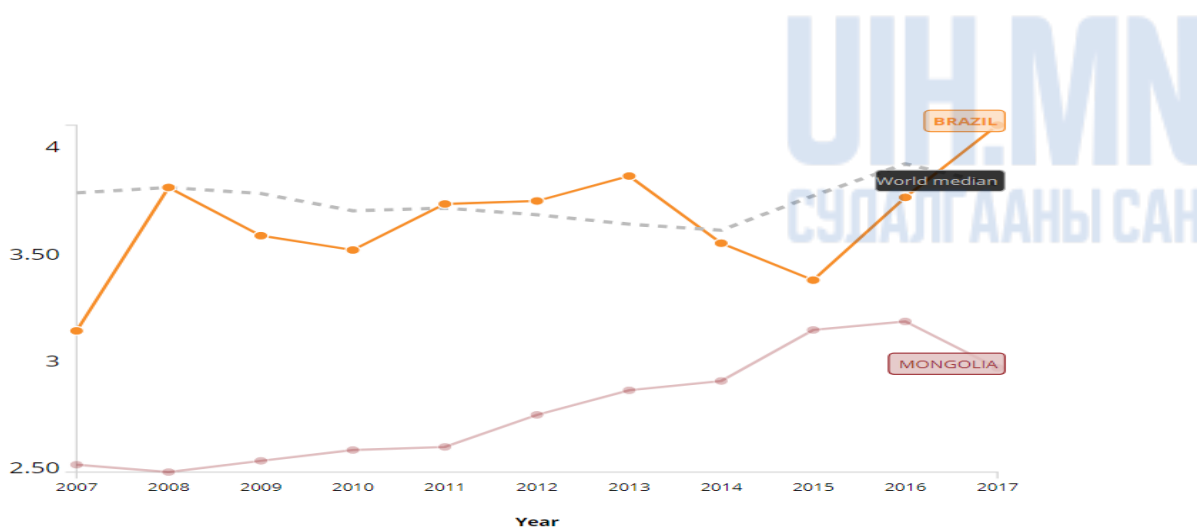
2015 онд хамгийн сайн үзүүлэлт буюу 72 дугаар байр, мөн хамгийн муу үзүүлэлт буюу 127 байр 2010 оны Ц.Элбэгдорж Ерөнхийлөгчийн үед хамаарч байна.

Хүснэгт 4.

Ерөнхийлөгчийн нэр	Сонгуульт хугацаа	Огноо	Монгол Улс	Нийт Улсын тоо
П.Очирбат	1993-1997		Мэдээлэл байхгүй	
Н.Багабанди I	1997-2001			
Н.Багабанди II	2001-2005	2004	85	146
		2005	85	159
Н.Энхбаяр	2005-2009	2006	99	163
		2007	99	180
		2008	102	180
		2009	120	180
Ц.Элбэгдорж I	2009-2013	2010	127	178
		2011	120	183
		2012	94	176
		2013	83	177
Ц.Элбэгдорж II	2013-2017	2014	80	175
		2015	72	168
		2016	87	176
		2017	103	180
Х.Баттулга	2017-одоо	2018	93	180
		2019	106	180
		2020	111	180

Шүүхийн хараат бус байдлын индекс (Judicial Independence (WEF) Index)⁴⁸-т Бразил Улс нь 2007-2017 онд өмнөх оныхтой харьцуулбал 3.06 хувийн дундаж өсөлттэйгөөр хамгийн их гэсэн ангилалд хамаарч байгаа бол Монгол Улсын хувьд өмнөх оныхтой харьцуулбал дундаж өсөлт 1.74 хувь буюу хамгийн бага гэсэн ангилалд хамаарч байна.

Зураг 1

⁴⁸ [Judicial independence \(WEF\) - TCdata360](#)

Эх сурвалж: *Judicial independence (WEF) - TCdata360*

Шүүхийн бие даасан, хараат бус байдлын үзүүлэлт болох шүүх байгууллагын төсөв, шүүгчийн цалин хангамж, шүүгчдийн орон тооны хүрэлцээтэй байдал нь Ерөнхийлөгч нарын сонгуульд жилүүдэд хэрхэн өөрчлөгдөж ирснийг хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 5 Шүүх байгууллагын төсөв, цалин, ажиллах хүчний харьцуулал⁴⁹

Ерөнхийлөгчийн нэр	Сонгуульд хугацаа	Шүүхийн төсөв /сая төгрөгөөр/	Шүүгчийн цалин /төгрөгөөр/	Шүүгчийн орон тоо
П.Очирбат	1993-1997	114.0-456.0	15,200-23,500	260
Н.Багабанди I	1997-2001	1,732.0	53,000-80,000	320
Н.Багабанди II	2001-2005	1,994.0	86,000-100,848	341
Н.Энхбаяр	2005-2009	3,938.5	Мэдээлэл олдоогүй	395
Ц.Элбэгдорж I	2009-2013	11,142.1	600,000-800,000	424
Ц.Элбэгдорж II	2013-2017	58,465.0	2,700,000-3,300,000	464
Х.Баттулга	2017-одоо	48,267.0-46,731.3	2,700,000-3,300,000	520

Тайлбар: Дээрх тоон мэдээллүүд нь тухайн хугацаан дахь олдсон мэдээллийг ойролцоогоор тусгасан дүн болно.

Хүснэгт 6. Ерөнхийлөгчийн хууль санаачлах, хориг тавих эрх мэдэл, түүний хэрэгжилт

Ерөнхийлөгчийн нэр	Сонгуульд хугацаа	Хориг	Хүлээн авсан	Санаачилсан хуулийн тоо
П.Очирбат	1990-1997	7	3	14
Н.Багабанди I	1997-2001	15	11	42
Н.Багабанди II	2001-2005	15	10	
Н.Энхбаяр	2005-2009	9	7	Мэдээлэл олдоогүй
Ц.Элбэгдорж I	2009-2013	4	3	30
Ц.Элбэгдорж II	2013-2017	4	3	
Х.Баттулга	2017-одоо	6	1	4

⁴⁹ Dr.Heike gramckow and frances Allen Justice Sector Reform in Mongolia: Looking Back, Looking Forward 2011 6-12р. болон OECD Anti-Corruption Reforms in Mongolia Fourth Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan 2019. ...: www.Legalinfo.mn - Хуулийн нэгдсэн портал сайт ...